

**ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ХУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ
ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ PhD.03/27.02.2020.Fil.91.02 РАҚАМЛИ
ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

САИДОВА ФАРИДА АЛЛАЁР ҚИЗИ

ЛУҒАТЛАРДА СИНОНИМ ЛЕКСЕМАЛАР ТАЛҚИНИ

10.00.01 – Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Гулистон – 2023

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Диссертацияси автореферати мундарижаси**

**Contents of dissertation abstract of doctoral of philosophy(PhD)
on philological sciences**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD)
по филологическим наукам**

Саидова Фарида Аллаёр қизи Луғатларда синоним лексемалар талқини.....	3
Saidova Farida Allayor qizi Interpretation of synonyms lexemes in dictionaries.....	27
Саидова Фарида Аллаёр қизи Толкование синонимов лексем в словарях.....	49
Эълон қилинган ишлар рўйхати List of published works Список опубликованных работ.....	54

**ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ ИЛМИЙ
ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ PhD.03/27.02.2020.Fil.91.02 РАҚАМЛИ
ИЛМИЙ КЕНГАШ**

**АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЎЗБЕК ТИЛИ
ВА АДАБИЁТИ УНИВЕРСИТЕТИ**

САИДОВА ФАРИДА АЛЛАЁР ҚИЗИ

ЛУҒАТЛАРДА СИНОНИМ ЛЕКСЕМАЛАР ТАЛҚИНИ

10.00.01 – Ўзбек тили

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Гулистон – 2023

Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссиясида Б2021.2.PhD /Fil1905 рақам билан рўйхатга олинган.

Диссертация Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме) Илмий кенгашнинг веб-саҳифаси (www.guldu.u) ҳамда "ZiyoNet" Ахборот таълим порталида (www.ziynet.uz) жойлаштирилган.

Илмий раҳбар:

Менглиев Бахтиёр Ражабович
Филология фанлари доктори, профессор

Расмий оппонентлар:

Кўчимов Шухрат Норқизилевич
Филология фанлари доктори, профессор

Шарипов Фазлиддин Галиевич
Филология фанлари доктори, доцент

Етакчи ташкилот:

Қарши давлат университети

Диссертация ҳимояси Гулистон давлат университети ҳузуридаги илмий даражалар берувчи PhD.03/27.02.2020.Fil.91.02 рақамли Илмий кенгашнинг 2023 йил "06" январ куни соат 11:00 даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 120100, Гулистон ш., 4-мавзе, Тел.: (67) 225-40-42. e-mail: glsu_info@edu.uz)

Диссертация билан Гулистон давлат университетининг Ахборот-ресурс марказида танишиш мумкин (10 рақами билан рўйхатга олинган). Манзил: 120100, Гулистон ш., 4-мавзе, Тел.: (67) 225-40-42).

Диссертация автореферати 2022 йил "26" 12 куни тарқатилди.

(2022 йил "26" 12 даги 10 - рақамли реестр баённомаси).

Н.А.Раҳмонов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш раиси уринбосари, филология фанлари доктори, профессор

М.Р.Маматкулов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш котиби, филология фанлари доктори, доцент

А.Э.Маматов
Илмий даражалар берувчи илмий кенгаш қошидаги илмий семинар раиси ўринбосари, филология фанлари доктори, профессор

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон тилшунослигида лингвистика бўйича фундаментал тадқиқот натижаларини амалиётга татбиқ этиш йўналишида амалий тадқиқотларга кенг аҳамият бериб келинмоқда. Хусусан, лексик-семантик аспектда бажарилган тадқиқот ютуқларидан назарий ва амалий лексикография соҳасида кенг фойдаланиш зарурати ортиб бормоқда. Синонимия муносабати ҳар доим луғатшуносликнинг эътибор марказида бўлиб келган. Синонимларнинг луғатларда берилиши ва уларни тил корпусларида теглаш масалалари тилшуносликнинг бугунги долзарб вазифаларидан.

Дунё тилшунослигида лексик семасиологиянинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланган сўзлараро лексик-семантик муносабатлар борасидаги янгиликлар, назариялар диққатга сазовор. Синонимия муносабатига деярли барча тилларда тадқиқот объекти даражасида қарлаши янги илмий қарашларни пайдо қилади. Хусусан, синонимлараро семантик фарқларнинг очилиши, улар орасидаги коннотатив фарқларнинг муайянлаштирилганлиги, синонимик birlikлар орасидаги градуонимик қонуниятнинг мутлақ ҳодиса эканлиги ҳақидаги қарашларнинг устуворлашиб, илмий оммалашганлиги янги амалий натижаларнинг қўлга киритилишига олиб келди. Синонимлар семантикасида ҳатто семик таҳлиллардан эмик таҳлилларга ўтилаётганлиги ҳам фикримизнинг ёрқин далили.

Ўзбек тилшунослигида бу масалада юксак эътирофга лойиқ ютуқлар қўлга киритилган. Бироқ тилнинг ижтимоий табиатлиги ҳисобга олинса, луғатларни яратиш, уларни такомиллаштириш, луғат базасини бойитиб бориш ҳамиша долзарблигича қолаверади. Зотан, “ҳар биримиз давлат тилига бўлган эътиборни мустақилликка бўлган эътибор деб, давлат тилига эҳтиром ва садоқатни, она ватанга эҳтиром ва садоқат деб билишимиз, шундай қарашни ҳаётимиз қоидасига айлантиришимиз керак”¹ экан, ҳар қандай билимни эгаллашда ҳар бир тилнинг луғат бойлиги акс этган луғатларга бағишланган лексикографик тадқиқотларга эҳтиёж ортиб бораверади. Шу жиҳатдан лексик синонимларнинг лексикографик хусусиятларига бағишланган ишларнинг камлиги ҳам ушбу масалаларга алоҳида эътибор қаратишни тақозо этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ-4997 сон “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”, 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947 сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”, 2019 йил 21 октябрдаги ПФ-5850 сон “Ўзбек тилининг давлат тили сифатидаги нуфузи ва мавқеини тубдан ошириш чоратadbирлари тўғрисида”, 2020 йил 20 октябрдаги ПФ-6084 сон “Мамлакатимизда ўзбек тилини янада ривожлантириш ва тил сиёсатини

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганлигининг 30 йиллиги муносабати билан сўзланган нутқ / Ҳалқ сўзи, № 218-сон, 22.10.2019.

такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонлари, 2017 йил 17 февралдаги ПҚ-2789-сон “Фанлар академияси фаолияти илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”, 2019 йил 4 октябрдаги ПҚ-4479 сон “Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида”ги Қонуни қабул қилинганлигининг ўттиз йиллигини кенг нишонлаш тўғрисида”ги қарорлари ва мазкур соҳа фаолиятига тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ушбу диссертация ишида белгиланган вазифаларни амалга оширишда муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот республика фан ва технологиялари ривожланишининг I. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожлантириш, инновацион иқтисодиётни ривожлантириш” устувор йўналиши доирасида амалга оширилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Жаҳон тилшунослигида лексикология ва лексикография соҳаси бўйича самарали ишлар олиб борилмоқда. Лексикография бўйича умумий филологик ҳамда соҳавий луғатларнинг аҳамияти, уларни тузиш, лексикологик бирлик – синоним лексемалар, шунингдек, уларни махсус филологик ёки таржима луғатларда келтириш, бирликларни изоҳлаш бўйича салмоқли тадқиқотлар амалга оширилган, қатор ютуқлар қўлга киритилган. XX асрнинг ўрталарига келиб жаҳон тилшунослигида лексикографик назария яратиш зарурати туғилди. В.В.Морковкин², ундан сўнг Л.Мёрфи³, П.Эдмондс, Г.Хирст⁴, С.Фелбаум⁵ каби олимлар томонидан корпус луғатларига доир салмоқли тадқиқот ишлари олиб борилди. Ҳ.Бергенхольтз⁶, Д.Босман⁷, Ф.Ҳаусман⁸, Ж.Лёнс⁹ каби олимлар синонимлар, уларнинг маънолари, луғатлар билан боғлиқ илмий изланиш олиб боришган ва ўзларининг қимматли фикрларини билдиришган.

Миллий тилшунослигимизда ҳам луғатчиликка эътибор тилшуносликнинг энг муҳим тармоғи сифатида Маҳмуд Қошғарий давриданоқ бошланган. Ўзбек луғатчилиги икки – назарий ва амалий йўналишда ривожланган. Луғатчиликнинг назарий муаммоларига — луғатшуносликка ҳам маълум даражада эътибор қаратилган ва луғатларнинг маълум лексикографик масалаларини ҳал этишда орттирилган тажрибаларни,

² Морковкин В.В. Основы теории учебной лексикографии: Дисс. ...филол. наук. – Москва, 1990. –162 с.

³ Murphy M.L. Semantik relations and lexicon. // CUP. 2003. Synonymy. ELL. – P. 376-378.

⁴ Edmonds P, Hirst G. Near-synonymy and lexical choice. // Computational Linguistics, 2002, MIT Press. № 28 – P. 105-144

⁵ Fellbaum C. WordNet: An electronic lexical database. – Cambridge, MA: MIT Press, 1998.– 423 p.

⁶ Bergeholtz Henning. Klassifikation in der Linguistik und in der Lexikographie: Wortarten und Wortverbindungen. Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik 53.3, 2009, 275–288.

⁷ Bosman D.B. et al. (eds.) Tweetalige woordeboek/Bilingual Dictionary. – Cape Town: Tafelberg, 1984.

⁸ Hausmann Franz Josef. 1990. The dictionary of synonyms: discriminating synonymy. Hausmann, F.J. et al. (eds.) 1989-1991. Wörterbücher. Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Berlin: De Gruyter, 1067-1075.

⁹ Lyons John. Introduction to theoretical linguistics: Cambridge, “Cambridge University Press”. – 1968.

соҳадаги мавжуд камчиликларни бартараф этишга бағишланган илмий ишлар амалга оширилган.

Ўзбек тилшунослигида лексик бирликларнинг лексикографик хусусиятларига бағишланган қатор тадқиқотлар мавжуд. Ўзбек тилшунослигининг анъанавий босқичида синонимлар билан боғлиқ масалаларни Я.Д.Пинхасов¹⁰, З.Маъруфов, С.Усмонов, Ф.Камолов, А.Ҳожиёв, У.Раҳматуллаев каби тилшунос олимлар тадқиқотларида учратиш мумкин бўлса, систем-структур тилшунослик нуқтаи назаридан Ш.Раҳматуллаев¹¹, Э.Бегматов, И.Қўчқортоев, Р.Расулов, С.Ғиёсов, Б.Жўраев, Р.Сафарова, М.Нарзиева, Ш.Орифжонова, З.Юнусова, Ҳ.Саидова, Ҳ.Неъматов, Р.Расулов¹² каби олимлар синонимларни структур-семантик жиҳатдан таҳлил қилишган. Тилшунос олимлар Ш.Бобожонов¹³, Ғ.Раҳмонов¹⁴, А.Эшмуминов¹⁵, Б.Даниёров¹⁶ лексик синонимларнинг луғатларда берилиши билан боғлиқ изланишлари ҳам лексикология, ҳам лексикография соҳасида сезиларли янгиликларни олиб кирди. Ушбу тадқиқотларда лексик синонимлар атрофлича ўрганилган бўлишига қарамай, ҳали ўзининг тўлиқ ечимини топмаган қатор муаммолар мавжуд. Хусусан, ўзбек тилшунослигида айнан лексик синонимлар, уларнинг изоҳи ва лексикографик талқинида даражавий ёндашув бўйича тадқиқотлар мавжуд эмас. Шу сабабдан ўзбек тилшунослигида лексик синонимларнинг изоҳли, таржима ва махсус филологик луғатларда берилиши ва уни такомиллаштириш ўз тадқиқини кутаётган масалалардан.

Тадқиқот мавзусининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари режалари билан боғлиқлиги. Диссертация Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университети илмий-тадқиқот ишлари режасига мувофиқ “Ўзбек тилидан амалий фойдаланиш самарадорлиги муаммолари” мавзуси доирасида бажарилган.

Тадқиқотнинг мақсади ўзбек тилидаги лексик синонимларнинг луғатларда берилиши, семантик тавсифини такомиллаштириш асосида уларни ўзбек лексикографиясида яратилиши кўзда тутилаётган луғатлар учун пайдо бўладиган лингвистик муаммоларни очиб беришдан иборат.

Тадқиқотнинг вазифалари:

¹⁰ Пинхасов Я.Д. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Лексикология ва фразеология (Педагогика институтлари филология факультетларининг сиртки бўлим студентлари учун қўлланма). – Тошкент: Ўқитувчи, 1969. – 80 б.

¹¹ Раҳматуллаев Ш. Семик таҳлил ва лексик синонимияни таърифлаш масаласи // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент: 1979, № 5. 55 б.

¹² Неъматов Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. Олий ўқув юрти талабалари учун қўлланма. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 128 б.

¹³ Бобожонов Ш.Х. Семема, унинг нутқий воқеланиши ва изоҳли луғатдаги талқини: Фил.фан.номз...дисс. – Қарши, 2003. – 157 б.

¹⁴ Раҳмонов Ғ.Р. Ўзбек тилида луғавий синонимия ва градуонимиянинг ўзаро муносабати: Филол.фан.б. фал.док...дисс. – Фарғона, 2019. – 156 б.

¹⁵ Эшмуминов А. Ўзбек тили миллий корпусининг синоним сўзлар базаси: Филол.фан.б. фал.док. ...дисс. – Термиз, 2019. – 137 б.

¹⁶ Данияров Б. Ўзбек тили лексик синонимларининг лисоний ва нутқий муносабати, лексикографик талқини: Филол.фан. д-ри...дисс. – Самарқанд, 2020 – 227 б.

ўзбек тили луғатларида синоним лексемаларнинг берилиши ва ундаги муаммоларни аниқлаш;

таҳлил натижасида аниқланган камчиликлар юзасидан изоҳли луғатни такомиллаштирувчи таклифлар бериш;

лексиқадаги даражаланиш қонуниятининг лексикографик аҳамиятини ёритиш;

ўзбек тили умумий изоҳли луғатларида синоним сўзларни изоҳлашга даражали ёндашувни далиллаш;

синонимлар изоҳли луғатларида синонимик қатор тузишнинг таснифларини ишлаб чиқиш;

ўзбекча-инглизча, инглизча-ўзбекча таржима луғатларида синоним лексемаларни бериш муаммоларини аниқлаш.

Тадқиқотнинг объекти сифатида “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”, таржима, махсус филологик луғатлардаги лексик синонимлар танлаб олинган.

Тадқиқотнинг предметини ўзбек тили лексик синонимларининг лексикографик талқини ва тавсифи, даражаланиш хусусиятлари, таржима билан боғлиқ маънолари ташкил этади.

Тадқиқот усуллари. Тадқиқот мавзусини ёритишда статистик таҳлил, таснифлаш, тавсифлаш, қиёслаш, компонент, этнолингвистик таҳлил методларидан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да берилган лексик синонимларнинг лексикографик талқинига доир қисмда кўрсатилган, аммо луғатда амал қилинмаган *қ.*, *айн.* услубий белгилари орқали изоҳлашдаги иккита лексик дублет ва вариантдош сўзларнинг чегараси билан боғлиқ мунозарали ўринлар аниқланиб, уларни бартараф этишда лексик дублетлар учун *дубл.* услубий белгиси, вариантдош сўзлар учун *вар.* услубий белгисини қўллаш зарурлиги асосланган;

ўзбекча-инглизча, инглизча-ўзбекча таржима луғатларида синоним лексемалар берилишининг таржима учун танланган сўз изоҳида лексик синонимларга ҳавола бериш, синонимик қатордан ўринли деб топилганларини киритиш усулидан фойдаланиш ҳолатлари устунлик қилиши, синонимия ва полисемия ҳодисаларининг изоҳларда қоришиб кетиши аниқланган ва таржима жараёнида синонимларга даражавий ёндашув усулининг сўз маъноларини муайянлаштириши далилланган;

ўзбек тили умумий изоҳли луғатларидаги синоним лексемалар талқинига градуонимик ёндашув жорий этилиб, махсус ифодалар (*-роқ* қиёслаш, *-ча* кичрайтириш, *-гина* кичрайтириш-эркалалаш қўшимчалари, *кичик*, *катта*, *жуда* сўзлари, *...га қараганда*, *...га нисбатан*, *...га кўра* каби қурилмалар) изоҳда даражавий ўсиш ёки камайишни ифодалашдан фойдаланиш зарурати асосланган;

“Ўзбек тили синонимлар луғати” учун синонимик қаторни шакллантиришда бош сўзни танлашнинг *мўътадиллик*, *фаоллик*,

бирикувчанлик мезонлари ишлаб чиқилиб, изоҳларга татбиқ этиш зарурати асосланган.

Тадқиқотнинг амалий натижалари қуйидагилардан иборат:

синоним лексемаларнинг луғатларда берилиши билан боғлиқ масалалар умумий изоҳли луғат ва махсус лингвистик луғатлар асосида синонимларнинг услубий белгилар ҳамда ҳавола йўли билан берилиши аниқланган;

синоним лексемаларнинг таржима луғатларида даражаланиш хусусияти акс этган ўринларда градуонимик муносабатни ифодалай оладиган лексик бирликларни танлаш хусусида тавсиялар ишлаб чиқилган;

синоним лексемаларнинг умумий изоҳли луғатларда сўзлараро лексик-семантик муносабатларнинг фақат анъанавий турлари акс этганлиги аниқланган;

синоним лексемаларнинг даражаланиш хусусияти акс этган ҳолларда умумий изоҳли луғатлар учун танланган изоҳлар учун махсус лингвистик қурилмалар ишлаб чиқилган;

“Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати” учун синонимик қаторларда бош сўзни танлаш мезонлари ишлаб чиқилган;

синонимик қаторларни шакллантириш учун синонимик қатор таснифлари ишлаб чиқилган;

таржима луғатларида синоним лексемаларнинг семантик тавсифларининг акс этиши масаласи кўриб чиқилган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги ўрганилган материалларнинг ўзбек тили табиатидан келиб чиққан ҳолда хулосалар қилишга ёрдам берганлиги, уларнинг асосли эканлиги, методологик мукамаллиги, ўзбек тили изоҳли луғатида берилган синоним лексемаларни семантик теглаш тамойилларини яратишда амалда исботланган манбаларга таянилганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти.

Тадқиқотнинг илмий аҳамияти ўзбек тилининг изоҳли луғатини таҳрир қилишда, бойитишда, амалий самарадорлигини оширишда илмий-назарий ҳамда амалий манба бўлиши, ўзбек тили корпусларини яратишнинг назарий асосларини ишлаб чиқишда, компьютер лингвистикаси йўналишида тадқиқотлар яратишда ҳам илмий-назарий манба сифатида хизмат қилади.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти амалий тилшунослик бўлимларидан бири – лексикография соҳасини фан сифатида ўқитиш жараёнида дастур, режалар тузиш ҳамда мавзуларни баён этишда, ўқув луғатлари тузишда манба вазифасини ўташи билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”, таржима ва махсус филологик луғатларида берилган лексик синонимлар таҳлили, тавсифи ҳамда тадқиқи бўйича олинган илмий натижалар асосида:

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да берилган лексик синонимларнинг лексикографик талқинига доир қисмда кўрсатилган, аммо луғатда амал қилинмаган қ., айн. услубий белгилари орқали изоҳлашдаги иккита лексик

дублет ва вариантдош сўзларнинг чегараси билан боғлиқ мунозарали ўринлар аниқланиб, уларни бартараф этишда лексик дублетлар учун дубл. услубий белгиси, вариантдош сўзлар учун вар. услубий белгисини қўллаш зарурлиги асосланганига доир маълумотлардан Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлимида бажарилган ФА-Ф1-Г003 рақамли “Ҳозирги қорақалпоқ тилида функционал сўз ясалиши” мавзусидаги фундаментал лойиҳада фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлимининг 2022 йил 3 майдаги 17.01/120-сон маълумотномаси). Натижада лойиҳа сўз ясовчи қўшимчалар билан ясалган синоним лексемаларга доир маълумотлар билан бойитиш имконини берган;

“Ўзбек тили синонимлар луғати” учун синонимик қаторни шакллантиришда бош сўзни танлашнинг мўътадиллик, фаоллик, бирикувчанлик мезонлари ишлаб чиқилиб, изоҳларга татбиқ этиш зарурати асосланганлигига доир хулосаларидан 5220100 – Филология ва тилларни ўқитиш (ўзбек тили) бакалавр таълим йўналиши талабалари учун тайёрланган, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан дарслик сифатида тавсия этилган “Ҳозирги ўзбек тили” дарслигида (2018) фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирининг 2018 йил 27 мартдаги 274-сонли буйруғига мувофиқ 274-312 рақами асосида рўйхатга олинган). Натижада дарслик сўзлардаги бир ва кўп маъноlilik, умумий ва хусусий, бош ва ҳосила маънолар ҳамда синонимлик ҳодисасини таҳлил ва тасниф қилишга доир илмий-назарий маълумотлар билан бойитиш имконини берган;

ўзбекча-инглизча, инглизча-ўзбекча таржима луғатларида синоним лексемалар берилишининг таржима учун танланган сўз изоҳида лексик синонимларга ҳавола бериш, синонимик қатордан ўринли деб топилганларини киритиш усулидан фойдаланиш ҳолатлари устунлик қилиши, синонимия ва полисемия ҳодисаларининг изоҳларда қоришиб кетиши аниқланган ва таржима жараёнида синонимларга даражавий ёндашув усулининг сўз маъноларини муайянлаштириши далилланганига доир хулосалардан Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетида бажарилган И-ОТ-2019-42 рақамли “Ўзбек ва инглиз тилларининг электрон (Инсон қиёфаси, феъл-атвори табиат ва миллий тимсоллар тасвири) поэтик луғатини яратиш” номли инновацион лойиҳада фойдаланилган (Алишер Навоий номидаги ТошДЎТАУнинг 2022 йил 23 майдаги 01/4-970-сон маълумотномаси). Натижада лойиҳа инсон қиёфаси, феъл-атвори, табиат ва миллий тимсолларни акс эттирувчи лексик синонимлар билан бойитиш имконини берган;

ўзбек тили умумий изоҳли луғатларидаги синоним лексемалар талқинига градуонимик ёндашув жорий этилиб, махсус ифодалар (-роқ қиёслаш, -ча кичрайтириш, -гина кичрайтириш-эркалаш қўшимчалари, кичик, катта, жуда сўзлари, ...га қараганда, ...га нисбатан, ...га кўра каби қурилмалар) изоҳда даражавий ўсиш ёки камайишни ифодаланишдан фойдаланиш зарурати асосланганига доир илмий хулосалардан “Ўзбекистон” ДМ телерадиоканалида эфирга узатилган “Миллат ва маънавият”, “Таълим ва

тараққиёт” номли эшиттиришлар сценарийларини тайёрлашда фойдаланилган (ЎзМТРК “Ўзбекистон телерадиоканали” ДУКнинг 2022 йил 09 августдаги 04-36-1288-сон маълумотномаси). Натижада дастур учун тайёрланган материалларнинг мазмуни мукаммаллашган, илмий далилларга бой бўлиши таъминланган.

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. 6 та халқаро конференция, 3 та республика илмий-амалий анжуманларида маърузалар қилинган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилинганлиги. Диссертациянинг асосий мазмуни муаллиф томонидан чоп этилган 6 та илмий мақола (уларнинг 4 таси Ўзбекистон Республикаси ОАК тасарруф этган илмий журналларда, 2 таси хорижий журналларда) ва тезисларда ўз ифодасини топди.

Диссертациянинг тузилиши ва ҳажми. Диссертация кириш, уч асосий боб, умумий хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Диссертациянинг умумий ҳажми 139 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида тадқиқот мавзусининг долзарблиги ва зарурияти асосланган, тадқиқотнинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги, муаммонинг ўрганилганлик даражаси, диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий-тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги, илмий тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, янгиллиги, назарий ва амалий аҳамияти, объекти ва предмети, тадқиқот натижаларининг ишончлилиги, жорий қилиниши, апробацияси, тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши, диссертациянинг тузилиши ва ҳажми ҳақида маълумотлар берилган.

Диссертациянинг биринчи боби **“Синоним лексемаларнинг лексикографик талқини муаммолари”** деб номланиб, унда лексик синонимларнинг ҳозирги ўзбек тилининг изоҳли луғати ҳамда синонимлар изоҳли луғатларида берилиши ва у билан боғлиқ муаммолар ёритилган. Бобнинг *“Жаҳон тилшунослигида лексик синонимларнинг лексикографик талқини масаласи”* деб номланган биринчи фаслида синонимия ҳодисаси, унинг жаҳон тилшунослигида пайдо бўлиши, ўрганилиши, лексикографик тадқиқот манбаи сифатида қаралиши ҳақида фикр юритилади.

Лексик синонимларнинг дунё тилшунослигида ўрганилиши қадимги Юнонистон антик фалсафасидан бошланади. Қадимда юнон фанлари ичида нотиклик энг муҳим фанлардан ҳисобланган, юнон файласуфлари ҳар бир нотик стилистика ва синонимияни чуқур ўрганиши лозим деб ҳисоблаган. Бу ҳақида Платон ўзининг “Кратил” асарида Сукрот билан нотиклик хусусидаги муаммоларга жавоб излайди ҳамда стилистика, синонимия нотиклик учун муҳим соҳалар эканлиги таъкидлайди. Синонимияга оид ишлар мил.авв. VI-V асрларда пайдо бўлган. Хусусан, милоддан аввалги V асрда синонимлар

назариясини ишлаб чиққан Продик омоним ва синонимларни яхши билиш нотик ва шоирлар учун муҳим эканини қайд этган¹⁷.

Синоним ва улар билан боғлиқ луғатлар тузиш масалаларини милондинг бошларида Хитой тилшунослигида учратиш мумкин. Улар шоирлар фойдаланиши мумкин бўлган биринчи синонимлар луғатини тузишган. Бундан ташқари, араб тилшунослигида ҳам синонимларга доир лексикографик асарлар мавжуд. Буюк мутафаккир Абу Райхон Беруний ҳам ўз асарларида ҳинд тилшунослиги мисолида синонимия ҳодисасига тўхталиб, фикрларини аниқ мисоллар билан асослайди¹⁸.

Бу даврда жуда кўплаб синонимияга доир луғатлар яратилди. Ушбу даврда синонимиянинг тадқиқига И.И.Давидов, Д.П.Калайдович, М.В.Ломоносов, И.Фонвизин ва бошқалар¹⁹ луғатчилик ҳамда синонимларни текшириш орқали ўзларининг муносабатларини билдирдилар.

Европа тилшунослик мактаби матн лингвистикаси бўйича ҳам жуда катта сезиларли тадқиқотлар амалга оширмоқда. Жумладан, синонимларнинг фақат лексемалар ўртасида эмас, балки матндаги баъзи қурилмалар доирасида ҳам мавжуд бўлиши, бунда синонимлар луғатининг ёрдамга келиши ҳақида қарашлар пайдо бўлди. Ҳ.Бергенхольтз²⁰, Д.Босман²¹, Ф.Ҳаусман²², Ж.Лёнс²³ каби олимлар синонимлар ва уларнинг маънолари, луғатлар билан боғлиқ илмий изланиш олиб боришган ҳамда қимматли фикр-мулоҳазаларни билдиришган.

Тадқиқотлар натижасида тилдаги барча лексик-семантик қатламга доир луғатлар яратиб бўлинган ва улар устида қайта ишланиб, давр учун мослаб фойдаланувчиларга тақдим қилинмоқда. Синонимлар луғатлари тил назариясини чуқур ўрганишда, чет тилини ўрганувчиларнинг сўз бойлигини оширишда, таржимонларга матн мазмунига хос сўзнинг жилоли вариантларини танлашда катта ёрдамчи эканлиги билан муҳим аҳамиятга эга²⁴. Рус тилшунослигида “Словарь синонимов”²⁵, инглиз тилида

¹⁷ Усмонов С. Умумий тилшунослик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1972. – Б. 22.

¹⁸ Ўринбоев Ў., Мусаев А. Умумий тилшунослик. Маърузалар матни. – Жиззах, 2006. – Б. 72.

¹⁹ XVIII ва XIX асрларда синонимлар луғатини тузишда Д.И.Фонвизиннинг хизматлари улкан. Шунингдек, Н.Абрамовнинг 1890 (1-нашр), 1915 (4-н.), 1994 (5-н.) йилларда чоп этилган “Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений” – Москва: Русские словари, 1994. – 502 с.; 1840 йилда А.И.Галичининг “Словарь русских синоним или сословов, составленный редакцией нравственных сочинений” (226 словарных статей) издание в виде книги (I часть), П.Ф.Калайдовичнинг 1818 йилда нашр этилган “Опыт словаря русских синонимов” (77 групп синонимов) издание в виде книги (I часть), 1783 йилда Д.И.Фонвизин томонидан нашр этирилган “Опыт российского сословника” (32 группы синонимов) журнал “Собеседник Любителей Российского Слова” (ч. I, IV, X) асарларини эътироф этиш керак.

²⁰ Bergenholtz Henning. Klassifi kationen in der Linguistik und in der Lexikographie: Wortarten und Wortverbindungen. Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik 53.3, 2009, 275-288.

²¹ Bosman D.B. et al. (eds.) Tweetalige woordenboek/Bilingual Dictionary. Cape Town: Tafelberg, 1984.

²² Hausmann Franz Josef. 1990. The dictionary of synonyms: discriminating synonymy. Hausmann, F.J. et al. (eds.) 1989-1991. Wörterbücher. Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Berlin: De Gruyter, 1067-1075.

²³ Lyons John. Introduction to theoretical linguistics: Cambridge, “Cambridge University Press”. – 1968.

²⁴ Жумабаева Ж. Ўзбек ва инглиз тилларида лексик ҳамда стилистик градуонимия: Филол.фан. д-ри...дисс. – Тошкент, 2016. – Б. 82.

²⁵ Словар синонимов. Справочное пособие. – Ленинград: Изд. “Наука”, 1975. – 648 с.

синонимлар луғатлари жуда кўп бўлиб, улардан айнан инглиз тили синонимлари луғати “Webster’s New Dictionary of Synonyms”, икки тилли синонимлар луғати: Й.Д.Апресян, В.В.Ботякова, Т.Э.Латишева ва бошқаларнинг “Англо-русский синонимический словарь” каби луғатларини мисол сифатида кўрсатиш кифоя. Ҳозирги кунда жаҳон тилшунослигида сўнгги йилларда китоб шаклидаги луғатлардан ташқари онлайн луғатлар ва WordNetда синонимларни жойлаштириш бўйича самарали ишлар олиб борилмоқда. Л.Мёрфи²⁶, П.Эдмондс, Г.Хирст²⁷, С.Фелбаум²⁸ каби олимлар томонидан корпус луғатларига доир салмоқли тадқиқот ишлари олиб борилмоқда ҳамда ўз ишларида синонимларга оид, уларнинг даражаланиш хусусиятларига доир маълумот ва исботларни келтиришган.

Биринчи бобнинг иккинчи фасли “Ўзбек тилшунослигида лексик синонимларнинг лексикографик талқини муаммоси” деб номланган. Бу фаслда ўзбек тилшунослигида синонимия ҳодисасига турлича ёндашув, унинг ўрганилиши билан боғлиқ масалалар ҳамда лексик синонимларнинг ўзбек луғатчилигида тутган ўрни ҳамда аҳамияти ҳақида, синонимия ҳодисасининг лексикографик тадқиқот объекти даражасида ўрганилиши хусусида сўз боради.

Шаклан ҳар хил, мазмунан бир хил сўзлар қаторининг муайян ўхшашлик асосида ўзаро боғланиши, бу birlikлар орасидаги фарқлар, уларнинг табиати ва юзага чиқиш сабаблари махсус илмий ишларда, ўнлаб қўлланма ва дарсликларда ўз ечимини топган²⁹.

Синонимиянинг ўзбек тилшунослигидаги тадқиқи тилшунос олимлар С.Усмонов³⁰, Н.Ражабов, У.Турсунов, Р.Юнусов³¹, А.Дониёров³², И.Қўчқортоев, М.Асқарова, А.Ҳожиёв³³, С.Акбаров, А.Бердиалиев, Я.Пинхасов, Р.Жуманиёзов ишларида кўринади. XX асрнинг 80-йилларидан бошлаб синонимларни турли сатҳ ва ҳар хил аспектда ўрганиш фаоллашди. Жумладан, М.Асқарова, М.Қосимова, Ҳ.Жамолхонов каби тилшунослар лексик синонимларни уч тур: лексик, фразеологик ва лексик-фразеологик маънодошликка ажратган. Тадқиқотчилар томонидан қайта ишланган, тўлдирилган нашрларда *маънодошлик* термини *синоним* терминига алмаштирилган. Ўзбек тилшунослигида фразеологик синонимлар Ш.Раҳматуллаев томонидан махсус тадқиқ қилинган. Юқоридаги олимлар

²⁶ Murphy M.L. Semantik relations and lexicon. // CUP. 2003. Synonymy. ELL. P. 376-378.

²⁷ Edmonds P, Hirst G. Near-synonymy and lexical choice // Computational Linguistics, 2002, MIT Press. № 28 – P. 105-144.

²⁸ Fellbaum C. WordNet: An electronic lexical database. – Cambridge, MA: MIT Press, 1998. – 423 p.

²⁹ Нейматов Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 105.

³⁰ Усмонов С. Умумий тилшунослик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1972. – 204 б.

³¹ Юнусов Р. Полисемия и синонимия имён существительных места в современном узбекском литературном языке. АКД. – Ташкент, 1974.

³² Данияров А. Стилистические функции синонимов в современном узбекском языке. АКД. – Самарканд, 1967. – 18 с.

³³ Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1974. – Б. 4-10.

билан қаторда М.Одилов, М.Ўринбоев, Н.Маҳкамовлар тилда синонимлар мавжудлигининг плеоназмга ҳам таъсири борлиги³⁴ни таъкидлашган.

Ўзбек тилшунослигида синонимларнинг луғатларда акс этиши масалаларига доир дастлабки тадқиқотлар XI асрда Маҳмуд Қошғарийнинг “Девони луғоти-т-турк” асарида кўзга ташланади. Масалан, *ўлўк* сўзига берилган изоҳда *ҳисса*, *қисмат*, *насиба* каби контекстда тенг қўлланувчи синонимлар; *ўпум* сўзига берилган изоҳда *ютум*, *қултум* каби тенг қўлланувчи синонимлар аниқ кўрсатиб берилган³⁵.

Лексик синонимлар ва унга ёндош ҳодисаларнинг луғатларда берилиши тилшунос А.Ҳожиёвнинг амалий тадқиқотларидан бошланади. Унинг 1974 йилда нашр этилган “Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати” бу борадаги катта қадам, ўзбек тили синонимларининг чинакам таҳлили бўлди.

XX аср 90-йиллари ва ундан кейинги даврда лексик синонимларнинг лексикографик талқини юзасидан ўзбек тилшунослигида илмий изланишлар, тадқиқотлар олиб борилди. Тилшунос олимлар О.Базаров, Ш.Орифжонова, Ш.Бобожонов, Ғ.Раҳмонов, А.Эшмуминов, Б.Даниёров лексик синонимларнинг луғатларда берилиши билан боғлиқ изланишлари ҳам лексикология, ҳам лексикография соҳасида сезиларли янгиликларни олиб кирди. XX асрнинг 90-йилларидан кейин сўзлардаги иерархик муносабат туфайли юзага келган гипонимия, партонимия ва градуонимия каби ҳодисалар фанда янги бурилишни ҳосил қилди. Лексик синонимларнинг маъновий таркибида яққол сезилиб турувчи даражаланиш (градуонимия) ҳодисасини алоҳида синонимлар билан боғлиқ ҳолда ўрганиш тилшуносликда кўплаб тадқиқотларнинг яратилишига асос бўлди.

Биринчи бобнинг учинчи фасли “Ўзбек тили луғатларида синоним лексемаларнинг берилиши ва ундаги муаммолар” деб номланган. Ушбу фаслда ҳозирги ўзбек луғатчилигида лексик синонимларнинг берилиши ва у билан боғлиқ муаммолар ёритиб берилган. Жумладан, бу фаслда “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” (5 жилдли), “Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати”, “Тилшунослик терминларининг изоҳли луғати”, “Маркетинг терминларининг изоҳли луғати”, “Тарих терминларининг изоҳли луғатлари” текширув объектлари бўлиб хизмат қилди. Табиийки, энг катта лексик қатламни қамраб олувчи “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” асосий тадқиқот манбаимиз ҳисобланади.

ЎТИЛда синонимларнинг изоҳланиши бўйича қуйидагича шартли қисқартмалардан фойдаланилган:

қар. – (*қаранг*) шартли қисқартмаси орқали берилган лексик синонимлар;

айн. – (*айнан*) шартли қисқартмаси орқали берилган лексик синонимлар;
Бош ва ёндош маънога эга сўзга ҳавола бериш;

кт. – (*китобий сўз*, *ибора*) шартли қисқартмаси орқали берилган лексик синонимлар;

³⁴ Маҳкамов Н. Адабий норма ва плеоназм. – Тошкент: Фан, 1988. – 90 б.

³⁵ Маҳмуд Қошғарий. Девони луғоти-т-турк. I жилд. – Тошкент: Ўзбекистон ССР фанлар академияси, 1965. – Б. 102.

с.т. – (сўзлашув тилида (оғзаки нутқда) қўлланадиган сўз, ибора) шартли қисқартмаси орқали берилган лексик синонимлар;

шв. – (шевага оид сўз, ибора) шартли қисқартмаси орқали берилган лексик синонимлар;

эск. – (эскирган сўз, ибора) шартли қисқартмаси орқали берилган лексик синонимлар.

ЎТИЛнинг “Луғатнинг тузилиши ва ундан фойдаланиш” бўлимида луғатда фойдаланилган услубий белгиларга изоҳ берилган. Синоним лексемаларнинг луғатда ифодаланиши билан боғлиқ муаммо шу қисмда намоён бўлади. “Агар сўз бутунлай (яъни бир маъноли бўлса, шу маъносида, кўп маъноли бўлса, барча маъносида) бошқа сўзга алмаштирилган бўлса, унинг маъноси (маънолари) қайд этилмади. Уни қ. (қаранг) ёки *айн.* (айнан) белгиси орқали алмаштирилган сўзга ҳавола этиш билан чекланилди. Мисол:

СЕКРЕТАР қ. **котиб.**

АЛИФБЕ 1 *эск. айн. алифбо...*³⁶

Агар бир маъноли сўз бошқа бир шундай маъноли сўзга ҳавола этиладиган бўлса, изоҳланган сўзда ҳеч қандай рақам қўйилмайди. Мисол:

ИЗН қ. **рухсат...**

Синонимлар бир қатор хусусиятлари билан ўзаро фарқланади. Фақат ҳавола этишнинг ўзи билан ана шу фарқларни тўла қайд этиш мумкин бўлавермайди. Демак, сўз маъноси изоҳнинг тўғри ва тўлиқлигига путур етказилмайдиган ҳоллардагина изоҳнинг бу усулини (ҳавола этиш йўлини) қўллаш мумкин. Далилларнинг кўрсатишича, икки ҳолатда шундай йўл тутиш мумкин:

Улардан бири, ўзаро синоним сўзнинг бир-биридан деярли фарқи йўқ бўлган ҳолларда. Бундай сўзларнинг бири қўлланиши жиҳатидан асосий эканлиги сезилиб туради, лекин бирор-бир услубий белги (кенг маънода) қўйилиши талаб этилмайди ҳам. Ана шу сўзга изоҳ берилиб, синоними унга ҳавола этилади. Мас., *илгор*, *пеиқадам* сўзларидан *илгор* сўзига изоҳ берилиб, *пеиқадам* сўзи *айн.* белгиси билан унга ҳавола этилади³⁷.

ЎТИЛнинг 16-саҳифасида келтирилган изоҳда ҳозирги кунда бошқа бирор сўз билан алмаштирилган сўз ҳақида гап кетган бўлса, 18-саҳифада синонимлар ҳақида гап борган. Бир хил белгилар орқали иккита турли ҳодисалар изоҳланаётгани луғат фойдаланувчиларида иккиланишни пайдо қилади ва тил таълимида ҳам бу ҳолат юзасидан ўқувчиларда лексик дублетлар ва вариантдош сўзларни бир тушунчага тенглаштириш орқали янглиш билимлар ўзлаштириш эҳтимолини оширади.

КАБУТАР

[*ф.* каптар] *кт. айн.* **Каптар.**

³⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. I жилд. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2020. – Б. 16.

³⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. I жилд. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2020. – Б. 18.

Вариантдош сўзларни келтиришда ҳам *айн.* қисқартмасидан фойдаланилмоқда. *Айнан* белгиси вариантлик ҳодисаси учун мувофиқ. Чунки *кабутар* ва *кантар* сўзлари *айнан* битта сўз ҳисобланади.

МИНИСТР

[*fr. ministre < lot. minister* – хизматчи, ходим, ёрдамчи] *тап. айн. Вазир.*³⁸

Вазир ва *министр* сўзларининг айнанлиги шундаки, иккала сўз ҳам муайян давлат ҳукуматидаги мансабдор шахсни билдиради. Лекин *министр* сўзини тарихий сўзга чиқариш тўғри эмас. Чунки бу сўз жаҳон тилларида истеъмомдаги сўз ҳисобланади ва бу сўз ҳозирда ҳам оддий сўзлашув услубида фаол қўлланади.

Айнанлик белгисининг ЎТИЛда чегараси аниқ эмас. У вариантдош сўзларни ва лексик дублетларни ифодалаш вазифасини бажаради. ЎТИЛда *айнан* қисқартмаси ўрнида лексик дублетлар учун алоҳида, вариантдош сўзлар учун алоҳида шартли белгидан фойдаланиш лозим. Вариантдош лексемалар учун *вар.* – *вариантдош* сўз шартли қисқартмаси, мутлак синонимия учун *дубл.* – *лексик дублет* шартли қисқартмаси қўлланилса, чегара аниқлашган бўлар эди.

“Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати”да ҳар бир синонимик қатор лексемалари табиатидан келиб чиқилган ҳолда улардаги ижобий ёки салбий баҳо ёхуд муносабат семаси, лексеманинг қўлланиш даврини кўрсатувчи семалар, лексеманинг қўлланилиш доирасини кўрсатувчи семалар, қайси услубга хослик кабилар келтирилган мисол изоҳида тўла қамраб олинмаганлиги кўзга ташланади³⁹. Луғатнинг яратилганига салкам ярим аср бўлганлиги сабабли луғатда берилган сўзларнинг маълум қисми ўша даврда эндигина ўзбек тилига кириб келаётган, кенг истеъмомда бўлмаган сўз ва терминларни, муайян қисми эса ҳозирда эскирган сўзларни ташкил этади.

Диссертациянинг “Ўзбек тили луғатларида синоним лексемалар берилишини такомиллаштириш” деб номланган иккинчи бобнинг биринчи фасли “*Лексикада даражаланиш қонунияти ва унинг лексикографик аҳамияти*” деб аталади. Бу фаслда лексик даражаланиш қонунияти ўрганилиши ва унинг лексикографик аҳамияти ҳақида фикр юритилади.

Шу пайтгача лексик ва грамматик категориялар фарқлиқлар устунлигида ажратилди. Иккинчи томондан шакли ҳар хил, маънолари эквивалент (“тенг вазн”даги) айнанликларигина синонимия сифатида ўрганилиб келинди. Бироқ фарқлиқларни шакллантирувчи озайиб ёки кўпайиб борувчи айнанликлар эътибордан четда қолди. *Гўдак* – *бола* – *ўспирин* – *йигит* сўзлари қаторини асосан “ёш” семаси бирлаштиради. Лекин ушбу бирлаштирувчи “ёш” семаси ушбу қатордаги ҳар бир сўз учун турли

³⁸ Ушбу саҳифадаги мисоллар Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. I, II, III, IV, V жилд. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 2020 й. нашридан олинди.

³⁹ Данияров Б. Ўзбек тили лексик синонимларининг лисоний ва нутқий муносабати, лексикографик талқини: Филол.фан. д-ри...дисс. – Самарқанд, 2020 – Б. 180 б.

даража ифодасидир⁴⁰. Дарҳақиқат, даражаланиш ҳодисаси, асосан, лексемалардаги сифат ва миқдор ўзгаришларида намоён бўлади. Борликда барча мавжудлик ўсувчи ёки камаювчилик хусусиятига эга: ҳаётий қонуниятлардан мисол келтирсак, *тонг, кун, кеча, тун*. Қуёшнинг чиқиши ва ботиши натижасида инсонлар томонидан вақтга қўйилган номларда ҳам ўсиш ва камайиш ҳодисаси мавжуд.

XX асрнинг 80-йилларида замонавий ўзбек тилшунослигида пайдо бўлган гипонимия, партонимия, даражаланиш ҳодисалари сўзларнинг лексик-семантик турларига бўлган назарияларни ўзгартириб юборди. Айниқса, сўзлараро даражаланиш синонимия, антонимия ҳодисаларига бўлган илмий қарашларни янгилади. Даражаланиш қонунияти борликдаги деярли барча нарсада, ҳаракатда, белгида, ҳолатда учрайди. Масалан, *кичик-ўрта-катта* градуонимик қаторидаги поғона кўпгина ҳолатларга мос туша олади: нарса-предметларга нисбатан ҳам, инсонга нисбатан ҳам⁴¹.

Белгини даражалаб кўрсатувчи сўзларни бирлаштириш тилшуносликда узоқ тарихга эга. Ўзбек тилшунослигида маъноси даражаланувчи сўзлар қаторини алоҳида ҳодиса сифатида ажратишни илк бора биз Алишер Навоийнинг “Муҳокамату-л-луғатайн” асарида учратамиз. Асарда Навоий “*йиғи*” ҳолатини ифодаловчи даражаланиш қаторини келтиради⁴².

Градуонимия ҳодисасининг тилшуносликда пайдо бўлиши ва тадқиқот ишлари олиб борилиши XX асрнинг охирларига тўғри келади. Ўзбек тилшунослигида даражаланишга доир дастлабки фикрлар Э.Бегматов, Ҳ.Неъматов, Р.Расуловлар томонидан эълон қилинган “Лексик микросистема ва унинг тадқиқ методикаси (Систем лексикология тезислари)” номли мақолада “Луғавий семантик гуруҳ ичида луғавий морфемалар турли-туман лексик-семантик муносабатлар билан боғланади: гипонимик, партонимик, функционимик, градуонимик, иерархонимик каби муносабатлар шулар жумласидан. Муаллифлардан Ҳ.Неъматов ва Р.Расуловнинг “Ўзбек тили систем лексикологияси асослари”⁴³ ўқув қўлланмасида ҳам градуонимияга доир фикрлар умумлаштирилган ҳолда ўқувчиларга тақдим этилди.

XX асрнинг 90-йилларида, айниқса, бу жараён шу қадар тезлашдики, бунинг натижаси сифатида градуонимияга бағишланган тадқиқотлар ҳимояси⁴⁴ ҳақида айтишнинг ўзи етарли. Сўзлараро маъновий даражаланишга оид жаҳон тилшунослари томонидан эътироф этилган

⁴⁰ Раҳмонов Ғ.Р. Ўзбек тилида луғавий синонимия ва градуонимиянинг ўзаро муносабати: Филол.фан.б. фал.док. ...дисс. – Фарғона, 2019. – Б. 147.

⁴¹ Қаранг: Орифжонова Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия: Филол.фан. номз...дисс. – Т., 1996. – 113 б.

⁴² Навоий Алишер. Мукамал асарлар тўплами. XVI том. – Тошкент: Фан, 2000.

⁴³ Неъматов Ҳ., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993. – 128 б.

⁴⁴ Файзуллаев М. Сравнительно-типологические особенности лексико-семантических групп глаголов психического состояния в русском и узбекском языках: Дисс. ...канд. филол. наук. – Ташкент, 1994. – 173 б.; Базаров О. Ўзбек тилида даражаланиш: Филол.фан. д-ри...дисс. – Тошкент, 1997. – 270 б.; Орифжонова Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия: Филол.фан. номз...дисс. – Т., 1996. – 113 б.

фикрларни М.Файзуллаев ўзининг тадқиқоти⁴⁵ да батафсил ёритиб беради. Ж.Болинжер инглиз тили мисолида даражаланиш муаммосини ўрганиш жараёнида градацияни 4 та турга ажратади: кўпаювчи, ўсувчи, пасаювчи ва камаювчи каби турларини кўрсатиб ўтади⁴⁶. Ю.Апресян равиш сўз туркумида даражаланиш ҳодисаси кузатилишини ўрганади⁴⁷. И.Червенкова⁴⁸ ва Т.Григоренко⁴⁹ лар белги-хусусиятларнинг чегаравий чўққиси мавжудлиги ҳақидаги фикрларни бериб ўтишади.

Бобнинг иккинчи фасли “Ўзбек тили умумий изоҳли луғатларида синоним сўзларни изоҳлашга даражали ёндашув” деб номланиб, унда ўзбек тили умумий изоҳли луғатларда лексик синонимлар, уларнинг изоҳида даражаланиш қонуниятининг акс этиши жараёни ёритилди.

Тилшуносликда градуонимия сўзлараро маъновий муносабатларнинг алоҳида бир кўриниши сифатида ажратилгунга қадар, белгини даражалаб ифодаловчи сўзлар сираси синонимлар доирасида ўрганилар эди⁵⁰. Ўтироф этиш жоиз, бир-бирига яқин ва ўхшаш тушунчаларни ифодаловчи даражаланиш қаторини изоҳлашда кичикдан каттага, тордан кенгга, оздан кўпга қараб белгилаш мумкин. Аммо маънодош сўзларда ўта нозик маъно қирралари фарқланувчи, айнан маъновий (идеографик) синонимларнинг изоҳини тузишда бироз қийинчиликка дуч келинади.

ЎТИЛда даражаланиш алоҳида ифода этилмаган бўлса-да, уни акс эттириш мумкин. Луғатда даражаланиш қаторидаги сўзларни изоҳлашда баъзи ишораларни аниқлаш мумкин. Жумладан, маълум бир белгининг оз-кўплиги, турли хил даражаларига ишоралар мавжуд. Лексик синонимларнинг изоҳларида ҳам айрим даражавий ишораларни учратиш мумкин. Масалан, *иноқ-аҳил-қадрдон* синонимик қаторининг ЎТИЛдаги изоҳларида қуйидагилар аниқланди.

1. ИНОҚ 1 Ўзаро дўстона муносабатда; аҳил.

2. АҲИЛ [*а.* – яқин, иноқ] Ўзаро жуда тотув муносабатли, иноқ-иттифоқ.

3. ҚАДРДОН [*а.* + *ф.*– кадрина билувчи, баҳо берувчи; яхшиликни билувчи] **1** Ўзаро кадр-эйтиборли, бир-бирини жуда қадрлайдиган.

Иноқ сўзининг изоҳида ҳеч қандай ишора мавжуд эмас, бироқ қолган иккита сўзнинг изоҳида *жуда* ёрдамчи сўзи иштирок этган. *Жуда* сўзи *иноққа* нисбатан *аҳил* ва *қадрдон* сўзларидаги белгининг кучли даражада эканлигига ишора қилмоқда.

⁴⁵ Файзуллаев М. Сравнительно-типологические особенности лексико-семантических групп глаголов психического состояния в русском и узбекском языках: Дисс. ...канд. филол. наук. – Ташкент, 1994. – 173 б.

⁴⁶ D. Bolinjer. Degree words. The Hague, – P., 1972.

⁴⁷ Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. – Москва: Наука, 1974.

⁴⁸ Червенкова И.Д. О показателях меры признака (на материале современного русского языка). София, 1975.

⁴⁹ Григоренко Т.Н. Семантические типы интенсификаторов (на материале португальского языка). Лексико-семантическая структура в языке и речевой деятельности. – Москва, 1983.

⁵⁰ Файзуллаев М. Сравнительно-типологические особенности лексико-семантических групп глаголов психического состояния в русском и узбекском языках: Дисс. ...канд. филол. наук. – Ташкент, 1994. – 173 б.

Сўзларнинг изоҳи даражавий ўсувчанлик ёки камаювчанлик асосида келтирилса, куйидаги қурилмалардан фойдаланиш маъқул:

роқ қиёслаш қўшимчаси;

кичик, катта сўзлари;

га қараганда, ...га нисбатан, ...га кўра каби қурилмалар;

ча кичрайтириш қўшимчаси;

гина кичрайтириш-эркалаш қўшимчаси;

жуда ёрдамчи сўзи.

Бундан ташқари “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да синонимларни изоҳлашда қўлланиладиган

кт. – (*китобий сўз, ибора*) шартли қисқартмаси;

с.т. – (*сўзлашув тилида (огзаки нутқда) қўлланадиган сўз, ибора*) шартли қисқартмаси;

шв. – (*шевага оид сўз, ибора*) шартли қисқартмаси;

эск. – (*эскирган сўз, ибора*) шартли қисқартмалардан фойдаланилган ва бу услубий белгилар сўзлараро даражаланиш ходисасини қисман бўлса-да, изоҳлаб бера олади. Қисман дейилаётганининг асл сабаби шуки, изоҳлар синонимларга ёндашилган ҳолда тузилган. Соф даражалана олувчи синонимларнинг даражаланиш имконияти назарда тутилмаган. Шунинг учун изоҳларда ҳам мавжуд даражаланиш хусусиятига эга бўлган синонимларнинг шу томони ҳам ёритилиши мақсадга мувофиқ.

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да сифат сўз туркумига оид синонимик қатор лексемалари изоҳида даражавий ёндашувга айрим ишораларни учратиш мумкин. Масалан, *кучли – бақувват – забардаст* ифода белгисининг кучига кўра даражаланиш қаторининг ЎТИЛда изоҳлари куйидагича келтирилган:

1. КУЧЛИ 1 Жисмоний қобилияти, куч-қуввати нисбатан ортиқ; бақувват.

2. БАҚУВВАТ [ба. + қувват] **1** Куч-қуввати нормал даражадан ортиқ, зўр жисмоний кучга эга бўлган; кучга тўла, кучли.

3. ЗАБАРДАСТ [ф. қўли баланд, кучли; ишбилармон] **1** Жисмоний жиҳатдан бақувват, кучли; қудратли.

Иккинчи бобнинг “Синонимлар изоҳли луғатларида синонимик қаторларни тузиш асослари” деб номланган фаслида ўзбек тили синонимлар луғатлари учун синонимик қатор тузиш асослари, мезонлари ишлаб чиқилди.

Синонимик қаторнинг чегарасини белгилашда бош сўзнинг аҳамияти катта. Бош сўз синонимик қатордаги барча сўзлар билдирган умумий маънони ифодалаши ва барча услублар учун, барча замон учун бир хилда фойдалана оладиган сўз бўлиши лозим. Масалан, *душман, ёв, ганим, агёр, ёғи* синонимик қаторида *душман* сўзи бош сўз сифатида танланган. Чунки у ўз қаторидаги бошқа сўзлар орасида энг кенг қўлланиладиган ва барча услублар учун умумий хосланган сўз.

Жилмаймоқ, кулимсирамоқ, илжаймоқ, иржаймоқ, тиржаймоқ, ишшаймоқ, иршаймоқ синонимик қаторида иккита услубий бетараф сўз мавжуд: *жилмаймоқ ва илжаймоқ*. Ушбу сўзларнинг “Ўзбек тили

синонимларининг изоҳли луғати”да келтирилган изоҳда қуйидагича фикр юритилган: Овоз чиқармай кўз, лаб ҳаракати билан кулги ифода қилмоқ, мийиғида кулмоқ. *Жилмаймоқ* ва *илжаймоқ* сўзлари стилистик жиҳатдан нейтрал ҳисобланади.

Синонимик қаторда бош сўзни белгилашда мавжуд билимлар асосида мўътадиллик, фаоллик, бирикувчанлик мезонларига таяниш мумкин.

Мўтадиллик. Бу мезон лексеманинг аташ (денотатив) семаси билан боғлиқ ва у синонимик қаторни тўғри шакллантиришда муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Фаоллик. Лексеманининг ифода (коннотатив) семаси орқали аниқлаш мумкин бўлган мезон. Ифода сема лексема таркибида турли қўшимча маъно (услубий бўёқ, шахсий муносабат, қўлланиш доираси ва даври)ни атовчи семема тури.

Бирикувчанлик. Лексеманинг функционал семаси ушбу мезон учун асос бўла олади. Лексеманинг бирикув-бириктирув (валентлик) имкониятини, лисоний қолипда қандай ўринни эгаллашини билдирувчи семадир.

Синонимик қаторнинг шакллантиришда бир неча таснифларни ажратиш мумкин:

1. Синонимик қатор аъзоларининг миқдорига кўра.
2. Синонимик қатор аъзоларининг тузилишига кўра.
3. Сўз туркумлари бўйича синонимик қаторлар.
4. Синонимик қатор аъзоларининг бўёқдорлигига кўра.
5. Синонимик қатор аъзоларининг қўлланилиш доирасига кўра.

Синонимик луғатларда изоҳларини шакллантиришда юқорида келтирилган синонимик қатор таснифларини асос қилиб олиш етарли. У ҳолда ҳар бир синонимик қатор аъзолари изоҳида муайян тасниф хусусиятлари сингдирилган бўлиши лозим. Изоҳларни шакллантиришда қуйидаги тартиб ишлаб чиқилди:

1. Синонимик қатор (луғат мақоласининг биринчи қисми).
2. Синонимик қатор учун умумий семема.
3. Синонимик қаторнинг бош сўзи семаси.

4. Синонимик қатор аъзоларини синонимик қатор таснифи асосида изоҳлаш.

5. Синонимик қатор аъзоларининг даражаланувчанлик хусусияти асосида изоҳлаш.

Ушбу тартиб изоҳларни янада тўлиқ ва барча ўқув изоҳли луғатларида умумий қолипни шакллантириш учун хизмат қилади.

ТОВЛАМАЧИ, АЛДАМЧИ, АЛДОҚЧИ, ФИРИБГАР, ҚАЛЛОБ, АФЕРИСТ. (*мураккаб; содда; от с.т.;*)

Ўз манфаати йўлида инсонларни авраб-алдаш билан кун кечирувчи, шу фаолият билан шуғулланувчи шахс.

Бош сўз: Товламачи – инсонларни молини алдаб ўзига ундириш билан шуғулланувчи киши.

Алдамчи – инсонларни алдаш орқали улардан ўз манфаати йўлида фойдаланадиган, ваъдасида турмайдиган киши, салбий бўёқдор, нутқда

қўлланишига кўра *товламачига* нисбатан энг паст кўрсаткичга эга; бадий ва сўзлашув услубларига хос, ҳозирги.

Алдоқчи – алдамчига нисбатан сўзлашув услубида жуда кўп қўлланади, таъсирчанлиги, салбийлик даражаси ҳам юқорироқ.

Фирибгар ва **қаллоб** шу хусусиятни ўзига қилиб олган киши, *фирибгар* сўзида инсонларни ўз ёлғонларига ишонтира олиш қобилияти юксак даражада, *қаллоб* сўзида, асосан, сохталаштириш фаолияти билан шуғулланувчи шахс тушунилади, салбий бўёқдорлиги жуда кучли, расмий ва илмий услубларда кўпроқ қўлланади.

Аферист – таъсирчанлиги юқори, салбий бўёқдорлиги кучли, сўзлашув услубига хос.

Қўлланиш доирасига кўра:

Лисоний синонимлар: *товламачи, алдамчи, фирибгар, қаллоб;*

Нуткий синонимлар: *алдоқчи, аферист.*

Бўёқдорлига кўра:

Салбий бўёқдор СҚ.

Бунда дастлаб синонимик қатордан сўнг ўрин олган қавс ичидаги учта хусусият барча синонимик қаторларда акс этади. Қавс ичидан синонимик қатор аъзоларининг миқдорига кўра, синонимик қатор аъзоларининг тузилишига кўра, сўз туркумлари бўйича синонимик қаторларнинг турлари ўрин эгаллаган. Изоҳнинг сўнгги қисмида алоҳида тасниф берилди. Изоҳларда яққол кўзга ташланган хусусиятлар алоҳида қайд этилди.

Диссертациянинг учинчи боби “**Ўзбекча-инглизча ва инглизча-ўзбекча таржима луғатларида синоним лексемаларнинг берилиши**” деб номланган. Унинг “*Таржима луғатларида синоним лексемаларни бериш муаммолари*” деб номланган биринчи фаслида таржима луғатларида синоним лексемаларнинг талқини ва умумий изоҳлари тавсифланган.

Таржима луғатларида, у ҳар қандай икки ёки уч тил доирасида бўлишидан қатъи назар, синоним лексемаларнинг ифодаланиши билан боғлиқ масала бир хил ёритилган. Умуман, сўзларнинг таржимасини беришда луғатларда умумий бир хил тартиб мавжуд:

1. Таржима учун танланган сўз.

2. Таржима учун танланган сўзнинг иккинчи тилдаги муқобили.

3. Таржима учун танланган сўзнинг иборавий бирикмаларда иштироки ва унинг таржимаси.

Баъзи таржима луғатларида, асосан, “сўзлашгич луғатларда”, қўшимча тарзда биринчи тилда жумла таркибида қўлланиши, яъни мисол келтириб ўтилади.

Таржима луғатларида синоним лексемаларни ифодалаш учун бош сўзга ҳавола бериш ёки изоҳли луғатдаги каби синонимик қатор аъзолари орасидан энг яқин маънодошлик чизиғида ётувчи сўзни келтириш – жуда кўп кузатиладиган ҳолат: *local* – маҳаллий, ерли; *lofty* – баланд, улкан; *liven (sb/sth) up* – жонлантирмақ, қизимоқ, қизғин тус олмоқ, жонланмоқ ва ҳ.

Бироқ таржималарда полисемантик сўз ва синонимик сўз чегараси бузилган ўринлар жуда кўп кўзга ташланади: *lonely* – ёлғиз, танҳо,

ёлғизликда азобланаётган, танҳоликда қийналаётган; *loner* – ёлғиз одам, якка ўзи яшовчи, ишловчи; *lordship* – лордлик, ҳокимият, ҳукмронлик, ҳокимлик ва ҳ.

Lonely сўзининг таржимасида синонимик қатор тузиш қоидаларининг бузилганлигига гувоҳ бўламиз. Ҳар қандай синонимик қатор аъзолари фақат битта туркум доирасида бўлиши талаб этилади. *Lonely* сўзи таржимасида *ёлғиз* ва *танҳо* айнан синонимик муносабатдаги лексемалар ҳисобланади, *ёлғизликда азобланаётган, танҳоликда қийналаётган* таржималари учун танланган бирикмалар эса шу сўзнинг бошқа вазиятда ва матн таркибида қўлланишидир.

Таржима луғатларида синонимларни танлаш уч босқичда амалга оширилади:

1. Таржима учун танланаётган сўзнинг синонимик қатори ва синонимик қатор аъзоларининг семалари таҳлил қилинади, ажратиб чиқилади.

2. Таржима учун танланаётган сўзнинг синонимик қатори аниқланади.

3. Таржима учун танланаётган сўзнинг даражаланиш хусусияти аниқланади.

Таржима учун синонимлардан бирини танлаш ёки бир нечтасини танлаш учун аниқланган босқичларни инглизча-ўзбекча таржима луғати асосида таҳлил қиламиз.

Даставвал, сўзнинг туркуми аниқланади, ундан сўнг унга мос тушувчи синонимик қатор текширилади. Синонимик қаторни текшириш учун “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”, “Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати” ва даражаланиш хусусиятини аниқлаш учун “Ўзбек тилининг сўзлар даражаланиши ўқув луғати”дан фойдаланамиз.

Таржима учун танланган сўз – *face*;

Сўзнинг таржимаси учун танланган сема – денотатив (1 Одам бошининг олд томони, олд томондан кўриниши; бет.) Инсон бошининг олд томонида пешонадан ияккача бўлган икки қулоқ орасида жойлашган қисми.

Сўзнинг таржимаси учун танланган синоним қатор – *юз, бет, афт, башара, чехра, жамол, дийдор, ораз, узор, рухсор*.

Сўзнинг таржимаси учун танланган даражаланиш қатори – *афт, бет, башара, юз, чехра, жамол, дийдор, ораз, узор, рухсор*.

Босқичлар бажарилгандан сўнг, таҳлилий ёндашувга ўтилади. Таҳлилий ёндашувда сўзнинг таржимавий изоҳи учун танланаётган сўз юқоридаги босқичлар асосида аниқланади.

Бобнинг иккинчи “Ўзбекча-инглизча таржима луғатларида синоним лексемаларнинг берилиши” фаслида ўзбекча-инглизча таржима луғатлари орқали лексик синонимларнинг таржима луғатлардаги ўрни аниқланди.

Луғат тузиш қоидаларидан бири – изоҳлашда синоним бирликларни ҳавола қилиш усули мавжуд. Аммо луғатда ҳавола усули билан йўналтирилган баъзи синонимик бирлик деб қаралган сўзлар таржима ёки изоҳсиз қолган ўринлар кўп учрайди.

Бир-бирига синоним (ёки лексик дублет) деб қаралаётган ушбу бирликлардан ҳеч бирига изоҳ ҳам, таржима ҳам келтирилмаган. *Жар-жағ* =

жағ-хағ, жапс = жипс, ичак-човоқ = ичак-қорин, жаҳлдор = жаҳлли, жиндай = жиндак каби бирликларга ҳам юқоридаги таҳлил хулосалари тегишли, яъни синонимик бирликлар ҳавола қилиш усули билан берилган бўлишига қарамай, бирортасига на изох, на таржима берилмаган.

Айтиб ўтиш жоизки, ушбу саналган бирликларнинг ичида *жиндай = жиндак* сўзларидан кейинги ўринларда *жиндек* сўзи келтирилади:

жиндай = жиндак.

жиндек *a trifle, a little while.*

Ўзбекча-инглизча луғатларда синонимлар икки хил ҳолатда берилишини кузатиш мумкин:

1. Манба тилдаги (source language) ўзаро синонимларнинг турлича берилиши.

2. Сўз ўзлаштирувчи (target language) тилнинг ўзида таржима сифатида келтириладиган синонимлар.

Биринчи турдаги синонимларнинг берилиш хусусияти луғат типи ва ҳажмидан келиб чиқиб фарқланади. Соҳага доир таржима луғатларда манба тилдаги синоним сўзлар алоҳида луғат мақоласи билан берилади. Иккинчи ҳолатда эса сўз ўзлаштирувчи тилдаги синонимларнинг изох ва таржималари таржима қилинаётган сўзнинг маъносини контекстуал қўлланишда мавжуд маъно бўёқларини ҳисобга олган ҳолда берилади. Бунда сўз ўзлаштирувчи тилдаги сўзларнинг шартли синонимлик ҳолати кузатилади.

Бобнинг учинчи фасли “*Инглизча-ўзбекча таржима луғатларида синоним лексемаларнинг берилиши*” деб номланиб, сўзнинг таржимавий изохда ўзбекча лексик синонимларнинг талқини, хусусиятлари аниқланди. Инглизча-ўзбекча луғатларнинг босма нашрлари тадқиқот учун танлаб олинди ва шу луғатлар асосида лексик синонимлар текширилди.

Таҳлилга тортилган *accountant, mirror, lovely* сўзларининг таржимасида, аввало, синонимик қаторнинг бош сўзи ва унга маънодош бўлган сўзлар кетма-кетлиги келтирилган ҳамда танланган луғатлар асосида муқобил бўлган таржима аниқланди. Таржима луғатларида синонимлар билан боғлиқ ўринларда, синонимларни фақат ҳавола сифатида келтириш билан чекланиш ярамайди. Таржима луғатлари ҳам изохли луғат каби аҳамиятга молик. Таржималарда агар ўша сўзнинг муқобили бўлмаса, албатта, изохдан фойдаланиш жоиз. Кўплаб луғатларда бу каби ҳолатнинг гувоҳи бўлиш мумкин, бироқ у изох эмас, таржима сифатида қабул қилинади.

Инглиз тилидаги *good, fine, nice* сўзларининг умумий маъноси *яхши* сўзидир. Бироқ бу сўзлар турли вазиятда турли контекстда қўлланади. *Good* сўзи нейтрал сўз ҳисобланиб, айнан *яхши* сўзи бу сўзнинг эквиваленти бўла олади. Лекин гувоҳи бўлиш мумкинки, учала сўзнинг ҳам таржимасида *яхши* семаси устунлик қилган. *Good, fine, nice* сўзлари инглиз тилида турли синонимик қаторларга эга сўзлар ҳисобланади. Бу сўзларни танлашнинг асосий сабаби шуки, объектимиз инглиз тилидаги сўзнинг ўзбекча таржимаси бўлганлиги ва таржималар натижасида китобхонларда бу сўзлар синоним деб қабул қилиниш эҳтимоли катта. Таржималарга диққат билан назар ташласак, *good* сўзининг таржимаси сифатида *яхши; дуруст, соз*

(Ф.Раҳматов); *nice* сўзининг таржимаси сифатида ҳам *яхши*, *дуруст*, *соз* таржималари (С.Назаров ва б.) бир хил танланган. Турли муаллифлар томонидан таржимага турлича ёндашувларни кузатиш мумкин. Юқоридаги таҳлиллардан аён бўладики, *good*, *fine*, *nice* сўзларининг аташ семалари ўзбек тилида бир хил яъни *яхши* семаси, ифода семалари эса турлича. *Nice* сўзи, кўпинча, сўз-гап сифатида нутқда воқеланади; ўзбек тилида ҳам *яхши*, *қойилмақом*, *жуда яхши* каби ҳис-ҳаяжонни, ҳолатни ифодаловчи сўз-гаплар сифатида нутқда жуда кўп қўлланади.

1-жадвал.

1. Good	
Ш.Бўтаев ва б.	Яхши
С.Назаров ва б.	Яхши иш, яхшилик, бахт-саодат
Ф.Раҳматов	Яхши; дуруст, соз
Л.Жўраев	good 1. Яхши; тузук, дуруст
У.Исақов ва б.	good1. Яхши

2-жадвал.

2. Fine	
Ш.Бўтаев ва б.	Яхши, аниқ
С.Назаров ва б.	Кўп яхши, жуда соз
Ф.Раҳматов	Яхши, ажойиб
Л.Жўраев	Яхши
У.Исақов ва б.	Зўр, ажойиб, яхши

3-жадвал.

3. Nice	
Ш.Бўтаев ва б.	Яхши
С.Назаров ва б.	Яхши, дуруст, соз
Ф.Раҳматов	Яхши, ёқимли
Л.Жўраев	Яхши, чиройли
У.Исақов ва б.	Жуда яхши

Сўзлараро даражаланиш қонунияти пайдо бўлгандан буён деярли бирор бир тилда мукамал луғат яратилгани йўқ. Шу сабабдан таржима жараёнида синонимларнинг даражаланиш хусусияти билан боғлиқ муаммога дуч келинади. *Good*, *fine*, *nice* сўзларининг таржимаси даражаланиш хусусиятига кўра Ш.Бўтаев ва А.Ирискулов муаллифлигидаги таржима луғатидан ташқари барчасида градуонимик ўсиш кузатилган (юқоридаги жадвалларда).

ХУЛОСА

1. ЎТИЛда лексик синонимларнинг изоҳи услубий белгилар, ҳавола бериш йўли орқали шакллантирилган, бироқ луғатнинг сўзбоши қисмида келтирилган изоҳларга мос тушмайдиган мисоллар учрайди. Бу каби ҳолатлар учун сўзлараро лексик-семантик муносабатларнинг чегарасини аниқ белгилаб олиш зарур.

2. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да *айн.* ҳавола этувчи белгисининг чегараси аниқ эмас, яъни лексик синоним ва вариантдош сўзларга *айн.* ҳавола этувчи белгиси қўлланган. ЎТИЛда вариантдош сўзлар учун танланган *вар.* услубий белгисини луғатда қўллаш сўзлараро лексик-семантик муносабатларнинг чегарасини аниқ белгилаш имконини беради.

3. Луғатларда даражаланишнинг ўз ўрнини топиши тилда айрим ноаниқликларни бартараф этиш имконини беради. Хусусан, синоним лексемаларнинг даражаланиш хусусияти градуонимия муносабати билан фарқли ҳодисалар эканлиги яққол намоён бўлади. Ҳар бир синонимик қатор маъно, услуб ва бўёғига кўра даражаланади. “Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати”да айнан даражаланиш хусусияти келтирилмаган бўлса-да, синонимик қатор аъзолари изоҳида градуонимик ёндашув акс этади.

4. Лексик синонимларга оид луғат мақолаларида айрим даражаланишга ишоралар мавжуд, аммо ишоралар айнан даражаланиш муносабатини акс эттириш мақсадида келтирилмаган. Сўзлараро лексик-семантик муносабатлар туркумидан градуонимия муносабати изоҳли луғатда алоҳида қайд этилмаган.

5. Синонимик қаторда бош сўзни белгилаш мўътадиллик, фаоллик, бирикувчанлик мезонлари асосида танлаш асосида бўлиши лозим. Шунга кўра, бош сўз синонимик қаторнинг биринчи сўзи сифатида эътироф этилади ва синонимик қаторнинг биринчи сўзи сифатида ёзилиши мақсадга мувофиқ.

6. Синонимик қаторни шакллантиришда қуйидаги тасниф тамойилларини тавсия этиш мумкин: синонимик қатор аъзоларининг миқдорига кўра (1); синонимик қатор аъзоларининг тузилишига кўра (2); сўз туркумлари бўйича синонимик қаторлар (3); синонимик қатор аъзоларининг бўёқдорлигига кўра (4); синонимик қатор аъзоларининг қўлланилиш доирасига кўра (5).

7. Синонимик луғатларда синонимик қатор аъзолари изоҳларини шакллантиришда қуйидаги тартиб аҳамиятли: синонимик қатор (луғат мақоласининг биринчи қисми) (1); синонимик қатор учун умумий семема (2); синонимик қаторнинг бош сўзи семаси (3); синонимик қатор аъзоларини СҚ таснифи асосида изоҳлаш (4); синонимик қатор аъзоларининг даражаланувчанлик хусусияти асосида изоҳлаш (5).

8. Таржима луғатларида, икки ёки уч тил доирасида бўлишидан қатъи назар, синоним лексемаларнинг ифодаланиши билан боғлиқ масала бир хил ёритилган. Сўзларнинг таржимасини беришда луғатларда умумий бир хил тартиб мавжудлиги қуйидагиларда кузатилди: таржима учун танланган сўз (1); таржима учун танланган сўзнинг иккинчи тилдаги муқобили (2); таржима учун танланган сўзнинг иборавий бирикмаларда иштироки ва унинг таржимаси (3).

9. Инглизча-ўзбекча таржима луғатларида инглиз тилида асли маънодош сўз эмас, лекин таржимавий изоҳларда синонимик муносабатга киришувчи сўзлар сифатида келтирилган таржималар учрайди. Матнда инглиз тилидаги сўзнинг таржимаси белгининг даражаланиш хусусиятига кўра синоним сўзлар орқали ўзбек тилига ўгирилади. Таржима натижасида китобхонларда

бу сўзлар синоним деб қабул қилиниш эҳтимолини оширади. Шунга асосан, бундай сўзларнинг таржимасида градуонимик ёндашув акс этиши ўринли.

**SCIENTIFIC COUNCIL № PhD.03/27.02.2020.Fil.91.02 OF SCIENTIFIC
DEGREES GRANTING AT GULISTAN STATE UNIVERSITY**

**TASHKENT STATE UNIVERSITY OF UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE NAMED AFTER ALISHER NAVOI**

SAIDOVA FARIDA ALLAYOR KIZI

INTERPRETATION OF SYNONYMS LEXEMAS IN DICTIONARIES

10.00.01 – Uzbek language

**ABSTRACT OF DISSERTATION OF DOCTOR OF PHILOSOPHY (PhD)
ON PHILOLOGY**

Gulistan – 2023

The theme of the Doctor of Philosophy (PhD) dissertation is registered in the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan with the number B2021.2 PhD /Fil1905 number.

The dissertation has been completed at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature.

The abstract of the dissertation is available in three languages (Uzbek, Russian, English (resume) on the website of the Scientific Council (www.guldu.uz) and on the "Ziyonet" Information and Education portal (www.ziyonet.uz).

Scientific supervisor: Mengliyev Baxtiyor Rajabovich
Doctor of Philological Sciences, Professor

Official opponents: Ko'chimov Shuhrat Norqizilovich
Doctor of Philological Sciences, Professor

Sharipov Fazliddin Galiyevich
Doctor of Philological Sciences, Professor

Leader organization: Karshi state university

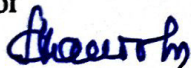
The defense of the dissertation will be held at the meeting of the Academic Council numbered PhD.03/27.02.2020.Fil.91.02 at Gulistan State University on 06.01, 2023 at 11:00. (Address: 120100, Gulistan sh., 4th district, Tel.: (67) 225-40-42. e-mail: glsu_info@edu.uz)

The dissertation can be reviewed in the Information Resource Center of Gulistan State University (registered with the number 10). Address: 120100, Gulistan district, district 4, Tel.: (67) 225-40-42).

The abstract of the dissertation was distributed on "26" 12, 2022.
(2022 year "26" 12 - digital register statement of 10).

N.A. Rakhmanov
Vice-Chairman of the Scientific Council
for Awarding Academic Degrees, Doctor
of Philology Sciences, Professor

M.R.Mamatkulov
Scientific Secretary of the Scientific
Council for Awarding Academic
Degrees, Doctor of Philology, Associate
Professor

A.E. Mamatov
Vice-Chairman of the Scientific Seminar
at the Scientific Council for Awarding
Doctor of Philology Sciences, Professor

INTRODUCTION (Annotation of the Doctor of Philosophy (PhD) dissertation)

Relevance and necessity of the dissertation topic. In the field of world linguistics, great importance is being given to practical research in the direction of practical implementation of the results of fundamental research on linguistics. Particularly, the need to widely use the research achievements in the lexical-semantic aspect in the field of theoretical and practical lexicography is increasing. The relation of synonymy has always been in the spotlight of lexicography. The issue of providing synonyms in dictionaries and tagging them in language corpus is one of today's urgent tasks of linguistics.

News and theories about lexical-semantic relations between words, which are considered an integral component of lexical semantics in world linguistics, are noteworthy. Considering the relationship of synonymy in almost all languages at the level of the object of research gives rise to new scientific views. In particular, the discovery of semantic differences between synonyms, the specification of connotative differences between them, the prioritization and scientific popularization of views that the gradonymic regularity between synonymous units is an absolute phenomenon led to the achievement of new practical results. The fact that the semantics of synonyms is even moving from semiotic analyzes to emic analyzes serves as a clear proof of our point.

In Uzbek linguistics, achievements worthy of high recognition have been achieved in this matter. However, taking into account the social nature of the language, creating dictionaries, improving them, and enriching the vocabulary base will always remain relevant. Indeed, “each of us should regard attention to the state language as attention to independence, respect and loyalty to the state language, and respect and loyalty to the motherland, and make this view the rule of our lives.”¹ the need for lexicographic research is increasing. In this regard, the lack of works devoted to the lexicographic features of lexical synonyms also requires special attention to these issues.

PD-4997 of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 13, 2016 “On the establishment of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi”, PD-4947 dated February 7, 2017 “On the Strategy of Actions for the further development of the Republic of Uzbekistan”, dated October 21, 2019 Decree No. PD-5850 “On measures to fundamentally increase the prestige and status of the Uzbek language as a state language”, No. PD-6084 of October 20, 2020 “On measures to further develop the Uzbek language and improve language policy in our country”, dated October 17, 2017 PD-2789 dated February “On measures to further improve the organization, management and financing of the activities of the Academy of Sciences”, PD-4479 dated October 4, 2019 “Wide celebration of the thirtieth anniversary of the adoption of the Law of the Republic of Uzbekistan “On the State Language” on” and other

---

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилганлигининг 30 йиллиги муносабати билан сўзланган нутқ / Ҳалқ сўзи, № 218-сон, 22.10.2019.

regulatory legal documents related to the activity of this field serves to a certain extent in the implementation of the tasks defined in this dissertation work.

Correspondence of the research to the priorities of the development of science and technology of the republic. The research was carried out within the framework of priority line I. “Social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of the information society and democratic state, development of innovative economy” of the republic's science and technology development.

The degree to which the problem has been studied. Effective work is being carried out in the field of lexicology and lexicography in world linguistics. Considerable research has been carried out on the importance of general philological and sectoral dictionaries in lexicography, their composition, lexicological unit - synonymous lexemes, as well as their inclusion in special philological or translation dictionaries, interpretation of units, and a number of achievements have been achieved. By the middle of the 20th century, there was a need to create a lexicographic theory in world linguistics. V.V.Morkovkin², followed by L.Murphy³, P.Edmonds, G.Hirst⁴, and S.Felbaum⁵, conducted extensive research on corpus dictionaries. Scientists such as H.Bergenholtz⁶, D.Bosman⁷, F.Hausman⁸, J.Lyons⁹ conducted scientific research related to synonyms, their meanings, dictionaries and expressed their valuable opinions.

In our national linguistics, the attention to lexicography as the most important branch of linguistics began from the time of Makhmud Kashgari. Uzbek lexicography has developed in two directions - theoretical and practical. Some attention is paid to the theoretical problems of lexicography - lexicology, and the experiences gained in solving certain lexicographical problems of dictionaries, and scientific works dedicated to eliminating existing shortcomings in the field have been carried out.

In Uzbek linguistics, there are a number of studies devoted to lexicographic features of lexical units. In the traditional stage of Uzbek linguistics, issues related to synonyms can be found in the researches of linguists such as Ya.D.Pinkhasov¹⁰, Z.Ma'rufov, S.Usmonov, F.Kamolov, A.Hojiyev, U.Rakhmatullayev from the

---

² Морковкин В.В. Основы теории учебной лексикографии: Дисс. ... филол. наук. – Москва, 1990.–162 с.

³ Murphy M.L. Semantik relations and lexicon. // CUP. 2003. Synonymy. ELL. – P. 376-378

⁴ Edmonds P, Hirst G. Near-synonymy and lexical choice. // Computational Linguistics, 2002, MIT Press. № 28 – P. 105-144.

⁵ Fellbaum C. WordNet: An electronical lexical database. – Cambridge, MA: MIT Press, 1998.– 423 p.

⁶ Bergenholtz Henning. Klassifikation in der Linguistik und in der Lexikographie: Wortarten und Wortverbindungen. Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik 53.3, 2009, 275–288.

⁷ Bosman D.B. et al. (eds.) Tweetalige woordeboek/Bilingual Dictionary. Cape Town: Tafelberg, 1984.

⁸ Hausmann Franz Josef. 1990. The dictionary of synonyms: discriminating synonymy. Hausmann, F.J. et al. (eds.) 1989-1991. Wörterbücher. Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Berlin: De Gruyter, 1067-1075.

⁹ Lyons John. Introduction to theoretical linguistics: Cambridge, “Cambridge University Press”. – 1968.

¹⁰ Пинхасов Я.Д. Хозирги ўзбек адабий тили. Лексикология ва фразеология (Педагогика институтлари филология факультетларининг сиртки бўлим студентлари учун қўлланма). – Тошкент: Ўқитувчи, 1969. – 80 б.

point of view of system-structural linguistics Sh.Rakhmatullayev¹¹, scientists such as E.Begmatov, I.Kochkortoyev, R.Rasulov, S.Giyosov, B.Jorayev, R.Safarova, M.Narziyeva, Sh.Orifjonova, Z.Yunusova, H.Saidova, H.Nematov, R.Rasulov¹² analyzed synonyms structurally and semantically. Linguistic scientists Sh.Bobojonov¹³, G.Rakhmonov¹⁴, A.Eshmuminov¹⁵, B.Daniyorov¹⁶ researches related to giving lexical synonyms in dictionaries brought significant innovations in the field of lexicology and lexicography. Although lexical synonyms have been thoroughly studied in these studies, there are a number of problems that have not yet been fully resolved. In particular, in Uzbek linguistics, there are no studies on the level approach to lexical synonyms, their explanation and lexicographic interpretation. For this reason, provision of lexical synonyms in explanatory, translation and special philological dictionaries in Uzbek linguistics and its improvement is one of the issues awaiting its research.

The relevance of the research to the plans of research work of the higher education institution where the dissertation was conducted. The dissertation was carried out in accordance with the research plan of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi within the framework of the topic “Problems of practical use of the Uzbek language”.

The purpose of the study is to reveal the linguistic problems that arise for dictionaries, which are planned to be created in Uzbek lexicography based on the provision of lexical synonyms in the Uzbek language in dictionaries, improvement of their semantic description.

Research objectives:

provision of synonymous lexemes in Uzbek language dictionaries and identification of problems in it;

to make suggestions for improving the explanatory dictionary due to the shortcomings identified as a result of the analysis;

elucidating the lexicographical significance of the regularity of gradation in the lexicon;

evidence of a level approach to the interpretation of synonyms in general explanatory dictionaries of the Uzbek language;

development of classifications of synonymy series in annotated dictionaries of synonyms;

Identifying the problems of providing synonymous lexemes in Uzbek-English, English-Uzbek translation dictionaries.

---

¹¹ Раҳматуллаев Ш. Семик таҳлил ва лексик синонимияни таърифлаш масаласи // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент: 1979, № 5. 55 б.

¹² Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. Олий ўқув юрти талабалари учун қўлланма. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 136 б.

¹³ Бобожонов Ш.Х. Семема, унинг нутқий воқеланиши ва изоҳли луғатдаги талқини: Фил.фан.номз...дисс. – Қарши, 2003. – 157 б.

¹⁴ Раҳмонов Ғ.Р. Ўзбек тилида луғавий синонимия ва градуонимиянинг ўзаро муносабати: Филол.фан.б. фал.док. ... дисс. – Фарғона, 2019. – 156 б.

¹⁵ Эшмуминов А. Ўзбек тили миллий корпусининг синоним сўзлар базаси: Филол.фан.б. фал.док. ...дисс. – Термиз, 2019. – 137 б.

¹⁶ Данияров Б. Ўзбек тили лексик синонимларининг лисоний ва нутқий муносабати, лексикографик талқини: Филол.фан. д-ри...дисс. – Самарқанд, 2020 – 227 б.

The object of the research is “An explanatory dictionary of the Uzbek language”, translation, lexical synonyms in special philological dictionaries are selected.

The subject of the research is the lexicographical interpretation and description of the lexical synonyms of the Uzbek language, their grading features, and their meanings related to translation.

Research methods. Methods of statistical analysis, classification, description, comparison, component, ethnolinguistic analysis were used to clarify the research topic.

The scientific novelty of the research is as follows:

It is indicated in the section on the lexicographical interpretation of lexical synonyms given in the “Annotated Dictionary of the Uzbek Language”, but it is not used in the dictionary, қ., айн. two lexical doublets in the interpretation by means of stylistic signs and controversial places related to the border of variant words are identified and double for lexical doublets in their elimination. stylistic sign, for variant words *вап.* the need to use a methodical sign is based;

In the Uzbek-English, English-Uzbek translation dictionaries, it is found that the use of the method of referring to the lexical synonyms in the explanation of the word selected for translation, the use of the method of inserting the appropriate ones from the synonymous line, the mixing of synonymy and polysemy phenomena in the annotations, and the method of hierarchical approach to synonyms in the translation process it is proved that it specifies the meanings;

A graduonymic approach to the interpretation of synonymous lexemes in general explanatory dictionaries of the Uzbek language is introduced, and special expressions (*-роқ қиёслаш, -ча кичрайтириш, -гина кичрайтириш-эркалаш қўшимчалари, кичик, катта, жуда сўзлари, ...га қараганда, ...га нисбатан, ...га кўра* каби қурилмалар) is based on the need to use the expression of a gradual increase or decrease in the explanation;

The criteria of moderation, activity, cohesion of the selection of the main word in the formation of the synonymy line for the “Dictionary of Uzbek language synonyms” are developed and the need to apply them to the comments is based.

The practical results of the research are as follows:

Issues related to the presentation of synonymous lexemes in dictionaries have been determined on the basis of the general explanatory dictionary and special linguistic dictionaries;

in translation dictionaries of synonymous lexemes, recommendations have been developed regarding the selection of lexical units that can express the graduonymic relationship in places where the feature of gradation is reflected;

it was determined that only traditional types of lexical-semantic relations between words are reflected in general explanatory dictionaries of synonymous lexemes;

In cases where the grading feature of synonymous lexemes is reflected, special linguistic devices have been developed for comments selected for general explanatory dictionaries;

Criteria for selecting the first word in synonymous lines for “Annotated dictionary of synonyms of the Uzbek language” have been developed;

Synonymous series classifications have been developed to form synonymous series;

the issue of reflection of semantic descriptions of synonymous lexemes in translation dictionaries is considered.

The reliability of the results of the study is explained by the fact that the studied materials helped to make conclusions based on the nature of the Uzbek language, their validity, methodological excellence, and the fact that they relied on practically proven sources in creating the principles of semantic tagging of synonymous lexemes given in the explanatory dictionary of the Uzbek language.

Scientific and practical significance of research results.

The scientific significance of the research is that it is a scientific-theoretical and practical resource for editing, enriching, and increasing the practical effectiveness of the explanatory dictionary of the Uzbek language, it also serves as a scientific-theoretical resource for the development of theoretical foundations for the creation of corpora of the Uzbek language, and for creating research in the field of computer linguistics.

The practical importance of the research is explained by the fact that it serves as a resource in the process of teaching the field of lexicography as a science, one of the departments of applied linguistics, in the process of making programs, plans, and describing topics, and in creating educational dictionaries.

Implementation of research results. Based on the scientific results of the analysis, description and research of the lexical synonyms given in the “Annotated Dictionary of the Uzbek Language”, translation and special philological dictionaries:

It is indicated in the section on the lexicographical interpretation of lexical synonyms given in the “Annotated Dictionary of the Uzbek Language”, but it is not used in the dictionary, к., айн. two lexical doublets in the interpretation by means of stylistic signs and controversial places related to the border of variant words are identified and double for lexical doublets in their elimination. stylistic sign, for variant words var. The information on the need to use the stylistic sign was used in the fundamental project No. FA-F1-G003 “Formation of functional words in the modern Karakalpak language” carried out at the Karakalpakstan branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan (Reference No. 17.01/120 of the Karakalpakstan branch of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan dated May 3, 2022) . As a result, the project made it possible to enrich with information about synonymous lexemes made with word-forming additions;

In the formation of the synonymy list for the “Uzbek language dictionary of synonyms”, the criteria for the selection of the main word are developed and based on the conclusions of the need to apply them to the annotations. 5220100 - Philology and language teaching (Uzbek language) prepared for undergraduate students used in the textbook “Current Uzbek language” (2018) recommended as a textbook by the Ministry of Education (registered on the basis of number 274-312

in accordance with the order of the Minister of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan No. 274 dated March 27, 2018). As a result, the textbook made it possible to enrich with scientific-theoretical information on the analysis and classification of single and multiple meanings, general and specific, primary and derivative meanings and synonymy in words;

In the Uzbek-English, English-Uzbek translation dictionaries, it is found that the use of the method of referring to the lexical synonyms in the explanation of the word selected for translation, the use of the method of inserting the appropriate ones from the synonymous line, the mixing of synonymy and polysemy phenomena in the annotations, and the method of hierarchical approach to synonyms in the translation process in the innovative project “Creating an electronic poetic dictionary of Uzbek and English languages (image of human form, character, nature and national symbols)” carried out at Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi, numbered I-OT-2019-42 used (reference No. 01/4-970 dated May 23, 2022 of TSUULL named after Alisher Navoi). As a result, the project made it possible to enrich with lexical synonyms that reflect human appearance, character, nature and national symbols;

A graduonymic approach to the interpretation of synonymous lexemes in general explanatory dictionaries of the Uzbek language is introduced, and special (-роқ қиёслаш, -ча кичрайтириш, -гина кичрайтириш-эркалаш қўшимчалари, кичик, катта, жуда сўзлари, ...га қараганда, ...га нисбатан, ...га кўра каби қурилмалар) were used in the preparation of the scripts for the broadcasts entitled “Nation and Spirituality”, “Education and Development” broadcasted on the “Uzbekistan” DM TV and radio channel based on the need to use the expression of a gradual increase or decrease in the explanation (UzMTRK "Uzbekiston Teleradiokanal" DUK on August 09, 2022, 04- Reference No. 36-1288). As a result, the content of the materials prepared for the program is perfected and rich in scientific evidence.

Approbation of research results. The results of this research were discussed at 6 international and 3 republican national scientific conferences.

Publication of research results. The research results were published by the author in a total of 6 (4 of them in scientific journals recognized by the Higher Attestation Commission, 2 in foreign journals) and thesis.

The structure and scope of the dissertation. The dissertation consists of an introduction, three main chapters, a conclusion, and a list of references. The volume of the dissertation is 139 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

In the **introductory** part of the work, based on the relevance and necessity of the research topic, the compatibility of the research with the priority directions of the development of science and technology of the republic, the level of research of the problem, the connection with the research work of the higher educational institution where the dissertation was completed, the goals and tasks of the scientific research, novelty, theoretical and practical importance, object and

information about the subject, reliability of research results, introduction, approval, publication of research results, structure and volume of the dissertation.

The first chapter of the dissertation is called **“Problems of lexicographical interpretation of synonymous lexemes”**, it describes the presentation of lexical synonyms in the explanatory dictionary of the modern Uzbek language and the explanatory dictionaries of synonyms and related problems. The first part of the chapter entitled *“The issue of lexicographical interpretation of lexical synonyms in world linguistics”* discusses the phenomenon of synonymy, its appearance in world linguistics, its study, and its consideration as a source of lexicographic research.

The study of lexical synonyms in world linguistics begins with ancient Greek philosophy. In ancient times, rhetoric was considered one of the most important subjects among Greek sciences, and Greek philosophers believed that every speaker should study stylistics and synonymy in depth. About this, in his work *“Cratylus”*, Plato seeks answers to the problems of rhetoric with Socrates and emphasizes that stylistics and synonymy are important areas for rhetoric. Works on synonymy BC. It appeared in VI-V centuries. In particular, Prodik, who developed the theory of synonyms in the 5th century BC, noted that familiarity with homonyms and synonyms is important for orators and poets¹⁷.

The problems of creating synonyms and related dictionaries can be found in Chinese linguistics as early as AD. They compiled the first dictionary of synonyms that poets could use. In addition, there are lexicographic works on synonyms in Arabic linguistics. The great thinker Abu Raykhan Beruni also touched on the phenomenon of synonymy in his works on the example of Indian linguistics and substantiated his thoughts with concrete examples.¹⁸

Many dictionaries of synonyms were created during this period. During this period, I.I.Davidov, D.P.Kalaydovich, M.V.Lomonosov, I.Fonvizin and others¹⁹ expressed their attitude to the study of synonymy through dictionary and synonymy research.

The European School of Linguistics is also doing a lot of significant research on text linguistics. In particular, the existence of synonyms not only between lexemes, but also within some devices in the text, in which a dictionary of synonyms can help, has appeared. Scientists such as H.Bergenholtz²⁰, D.Bosman²¹,

---

¹⁷ Усмонов С. Умумий тилшунослик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1972. – Б. 22.

¹⁸ Ўринбоев Ў., Мусаев А. Умумий тилшунослик. Маърузалар матни. – Жиззах, 2006. – Б. 72.

¹⁹ XVIII ва XIX асрларда синонимлар луғатини тузишда Д.И.Фонвизиннинг хизматлари улкан. Шунингдек, Н.Абрамовнинг 1890 (1-нашр), 1915 (4-н.), 1994 (5-н.) йилларда чоп этилган “Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений” – Москва: Русские словари, 1994. – 502 с.; 1840 йилда А.И.Галичининг “Словарь русских синоним или сословов, составленный редакцией нравственных сочинений” (226 словарных статей) издание в виде книги (I часть), П.Ф.Калайдовичнинг 1818 йилда нашр этилган “Опыт словаря русских синонимов” (77 групп синонимов) издание в виде книги (I часть), 1783 йилда Д.И.Фонвизин томонидан нашр этирилган “Опыт российского сословника” (32 группы синонимов) журнал “Собеседник Любителей Российского Слова” (ч. I, IV, X) асарларини эътироф этиш керак.

²⁰ Bergenholtz Henning. Klassifi kationen in der Linguistik und in der Lexikographie: Wortarten und Wortverbindungen. Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik 53.3, 2009, 275-288.

²¹ Bosman D.B. et al. (eds.) Tweetalige woordeboek/Bilingual Dictionary. Cape Town: Tafelberg, 1984.

F.Hausman²², J.Lyons²³ conducted scientific research related to synonyms and their meanings, dictionaries and expressed valuable opinions.

As a result of research, dictionaries for all lexical-semantic layers of the language have been created and are being processed and presented to users in a timely manner. Dictionaries of synonyms are important for the deep study of language theory, for increasing the vocabulary of foreign language learners, and for translators in choosing the glossary variants of the word specific to the content of the text²⁴. In Russian linguistics²⁵, there are many dictionaries of synonyms in English, such as “Webster’s New Dictionary of Synonyms”, bilingual dictionary of synonyms: Y.D.Apresyan, V.V.Botyakova, T.E. It is enough to show as an example the dictionaries of Latisheva and others such as “Anglo-russkiy sinonimicheskiy slovar”. Currently, in recent years, in world linguistics, in addition to book-form dictionaries, effective work has been carried out on the placement of synonyms in online dictionaries and WordNet. Scientists such as L.Murphy²⁶, P.Edmonds, G.Hirst²⁷, S.Felbaum²⁸ are conducting significant research on corpus dictionaries, and in their work, they have provided information and proofs about synonyms and their grading characteristics.

The second part of the first chapter is called “*The problem of lexicographical interpretation of lexical synonyms in Uzbek linguistics*”. In this chapter, different approaches to the phenomenon of synonymy in Uzbek linguistics, issues related to its study, the role and importance of lexical synonyms in Uzbek lexicography, and the study of the phenomenon of synonymy at the level of a lexicographic research object are discussed.

The interconnection of a series of words, different in form and identical in content, on the basis of a certain similarity, the differences between these units, their nature and the reasons for their emergence have found their solution in special scientific works, dozens of manuals and textbooks²⁹.

The study of synonymy in Uzbek linguistics by linguists S.Usmonov³⁰, N.Rajabov, U.Tursunov, R.Yunusov³¹, A.Doniyorov³², I.Kochqortoyev, M.Askarova, A.Hojiyev³³, S.Akbarov, A.Berdialiyev, It appears in the works of

---

²² Hausmann Franz Josef. 1990. The dictionary of synonyms: discriminating synonymy. Hausmann, F.J. et al. (eds.) 1989-1991. Wörterbücher. Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Berlin: De Gruyter, 1067-1075.

²³ Lyons John. Introduction to theoretical linguistics: Cambridge, “Cambridge University Press”. 1968.

²⁴ Жумабаева Ж. Ўзбек ва инглиз тилларида лексик ҳамда стилистик градуонимия: Филол.фан. д-ри...дисс. – Тошкент, 2016. – Б. 82.

²⁵ Словар синонимов. Справочное пособие. – Ленинград: Изд. “Наука”, 1975. – 648 с.

²⁶ Murphy M.L. Semantic relations and lexicon. // CUP. 2003. Synonymy. ELL. P. 376-378.

²⁷ Edmonds P, Hirst G. Near-synonymy and lexical choice // Computational Linguistics, 2002, MIT Press. № 28 – P. 105-144.

²⁸ Fellbaum C. WordNet: An electronic lexical database. – Cambridge, MA: MIT Press, 1998.– 423 p.

²⁹ Нейматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 105.

³⁰ Усмонов С. Умумий тилшунослик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1972. – 204 б.

³¹ Юнусов Р. Полисемия и синонимия имён существительных места в современном узбекском литературном языке. АКД. – Ташкент, 1974.

³² Данияров А. Стилистические функции синонимов в современном узбекском языке. АКД. – Самарканд, 1967. – 18 с.

³³ Ҳожиёв А. Ўзбек тили синонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1974. – 308 б.

Ya.Pinkhasov and R.Jumaniyazov. Since the 80s of the 20th century, the study of synonyms at different levels and in different aspects has become active. For example, linguists such as M.Askarova, M.Kasimova, H.Jamol khanov divided lexical synonyms into three types: lexical, phraseological and lexical-phraseological semantics. In the reworked, supplemented editions by researchers, the term cognate was replaced by the term synonym. Phraseological synonyms in Uzbek linguistics were specially studied by Sh.Rakhmatullayev. In addition to the above scientists, M.Odilov, M.Orinboyev, N.Mahkamov emphasized that the presence³⁴ of synonyms in the language also affects pleonasm.

In Uzbek linguistics, the first studies on the issues of synonyms being reflected in dictionaries can be seen in Makhmud Kashgari's "Devoni Lugoti-t-Turk" in the 11th century. For example, in the explanation given to the word *ўлўк*, synonyms that are equally used in the context, such as contribution, *ҳисса*, *қисмат*, *насиба*; In the explanation given to the word *ўнум* equally used synonyms such as *ютум*, *қултум* are clearly indicated³⁵.

The presentation of lexical synonyms and related phenomena in dictionaries begins with the practical studies of linguist A.Hojiyev. His "Annotated dictionary of synonyms of the Uzbek language" published in 1974 was a big step in this regard, a real analysis of the synonyms of the Uzbek language.

In the 90s of the 20th century and later, scientific research and studies were conducted in Uzbek linguistics on the lexicographical interpretation of lexical synonyms. Linguistic scientists O.Bazarov, Sh.Orifjonova, Sh.Bobojonov, G.Rakhmonov, A.Eshmuminov, B.Daniyorov researches related to the provision of lexical synonyms in dictionaries brought significant innovations in the field of lexicology and lexicography. After the 90s of the 20th century, such phenomena as hyponymy, paronymy, and graduonymy, caused by the hierarchical relationship in words, created a new turn in science. The study of the phenomenon of gradation (graduonymy), which is clearly noticeable in the semantic structure of lexical synonyms, in connection with individual synonyms, became the basis for the creation of many studies in linguistics.

The third part of the first chapter is called "*Giving synonym lexemes in Uzbek language dictionaries and problems in it*". In this chapter, the provision of lexical synonyms in the modern Uzbek dictionary and the problems related to it are highlighted. In particular, "Annotated dictionary of the Uzbek language" (5 volumes), "Annotated dictionary of synonyms of the Uzbek language", "Annotated dictionary of linguistic terms", "Annotated dictionary of marketing terms", "Annotated dictionary of historical terms" served as inspection objects in this season. Naturally, the "Annotated Dictionary of the Uzbek Language", which covers the largest lexical layer, is our main research source.

In the explanatory dictionary of the Uzbek language, the following conditional abbreviations are used for the explanation of synonyms:

---

³⁴ Маҳкамов Н. Адабий норма ва плеоназм. – Тошкент: Фан, 1988. – 90 б.

³⁵ Махмуд Қошғарий. Девони луғати-т-турк. 1 жилд. – Тошкент: Ўзбекистон ССР фанлар академияси, 1965. – Б. 102.

қар. – (*қаранг*) шартли қисқартмаси орқали берилган лексик синонимлар;

айн. – (*айнан*) шартли қисқартмаси орқали берилган лексик синонимлар;
Giving a reference to a word that has the relative meaning and the main;

кт. – (*китобий сўз, ибора*) шартли қисқартмаси орқали берилган лексик синонимлар;

с.т. – (*сўзлашув тилида (оғзаки нутқда) қўлланадиган сўз, ибора*) шартли қисқартмаси орқали берилган лексик синонимлар;

шв. – (*шевага оид сўз, ибора*) шартли қисқартмаси орқали берилган лексик синонимлар;

эск. – (*эскирган сўз, ибора*) шартли қисқартмаси орқали берилган лексик синонимлар.

In the “Structure and use of the dictionary” section of the explanatory dictionary of the Uzbek language, there is an explanation of the stylistic symbols used in the dictionary. The problem with the representation of synonymous lexemes in the dictionary appears in this part. “If a word is completely (that is, unambiguous, in this sense, ambiguous, in all senses) replaced by another word, its meaning (meanings) was not recorded. It is restricted to referring to the word replaced by *қ.* (*қаранг*) or *айн.* (*айнан*). An example:

СЕКРЕТАР *қ.* **котиб.**

АЛИФБЕ 1 *эск. айн. алифбо...*³⁶

If a word of one meaning is used to refer to another word of the same meaning, no number shall be placed in the annotated word. An example:

ИЗН *қ.* **рухсат...**

Synonyms differ from each other in a number of features. Mere reference does not fully capture these differences. That is to say, this method of explanation (way of reference) can be used only in cases where the correctness and completeness of the interpretation of the meaning of the word is not undermined. The evidence suggests that there are two possible approaches:

First, in cases where there is almost no difference between mutually synonymous words. It is noticeable that one of these words is basic in terms of its use, but it is not required to put any stylistic mark (in the broad sense). This word is explained and its synonym is referred to. For example., *илгор, пешқадам* сўзларидан *илгор* сўзига изоҳ берилиб, *пешқадам* сўзи *айн.* белгиси билан унга ҳавола этилади³⁷.

The explanation on page 16 of the explanatory dictionary of the Uzbek language talks about a word that has been replaced by another word, while on page 18 it talks about synonyms. The fact that two different phenomena are explained by the same symbols causes ambiguity in dictionary users, and in language education, due to this situation, students increase the possibility of learning wrong knowledge by equating lexical doublets and variant words to the same concept.

³⁶ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. I жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2020. – Б. 16.

³⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. I жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2020. – Б. 18.

КАБУТАР

[ф. каптар] *кт. айн.* **Каптар.**

Вариантдош сўзларни келтиришда ҳам *айн.* The exact sign is suitable for the event of variability. Because the words *кабутар* and *каптар* are exactly one word.

МИНИСТР

[*fr. ministre < lot. minister* – хизматчи, ходим, ёрдамчи] *тап. айн.* **Вазир.**³⁸

The meaning of the words Вазир and министр is that both words refer to an official in the government of a particular state. But it is not correct to use the word minister as a historical word. Because this word is a common word in world languages, and this word is still actively used in everyday speech.

The limit of the *identity* symbol in ADUL is not clear. It performs the task of representing variant words and lexical doublets. In ADUL, instead of the abbreviation, a separate conditional sign should be used for lexical doublets, and for variant words. For variant lexemes, *вар.* – *вариантдош сўз* conditional abbreviation, double for absolute synonymy. - if the conditional abbreviation of *дубл.* – *лексик дублет* is used, the limit would have been determined.

In the “Explanatory dictionary of synonyms of the Uzbek language”, based on the nature of the lexemes of each synonymous line, it can be seen that the positive or negative evaluation or attitude scheme in them, the schemes indicating the period of use of the lexeme, the schemes indicating the scope of the lexeme’s application, the characteristics of the style, are not fully covered in the given examples³⁹. Due to the fact that the dictionary was created almost half a century ago, a certain part of the words given in the dictionary are words and terms that have just entered the Uzbek language at that time and are not widely used, and a certain part are obsolete words.

The first part of the second chapter of the dissertation, entitled “**Improving the provision of synonymous lexemes in Uzbek language dictionaries**”, is called “*The law of gradation in the lexicon and its lexicographic significance*”. In this chapter, the law of lexical grading and its lexicographic importance are discussed.

Until now, lexical and grammatical categories have been distinguished by differences. On the other hand, only those words with different forms and equivalent (“equal weight”) meanings have been studied as synonyms. However, the diminishing or increasing details that shape the differences have been overlooked. The series of words baby - boy - teenager - young man is mainly united by the theme “young”⁴⁰. But this unifying theme of “age” represents a different degree for each word in this line. In fact, the phenomenon of gradation is mainly manifested in qualitative and quantitative changes in lexemes. All existence

³⁸ Ушбу саҳифадаги мисоллар Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдли. I, II, III, IV, V жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2020 й. нашрдан олинди.

³⁹ Данияров Б. Ўзбек тили лексик синонимларининг лисоний ва нутқий муносабати, лексикографик талқини: Филол.фан. д-ри...дисс. – Самарқанд, 2020 – Б. 180 б.

⁴⁰ Раҳмонов Ғ.Р. Ўзбек тилида луғавий синонимия ва градуонимиянинг ўзаро муносабати: Филол.фан.б. фал.док. ...дисс. – Фарғона, 2019. – Б. 147.

in existence has the characteristic of increasing or decreasing: *тоғз, кун, кеча, муһ*, to give an example of life laws. There is also a waxing and waning phenomenon in the names given to time by humans as a result of the rising and setting of the sun.

The phenomena of hyponymy, paronymy, gradation that appeared in modern Uzbek linguistics in the 80s of the 20th century changed the theories of lexical-semantic types of words. In particular, the leveling of interwords has renewed scientific views on the phenomena of synonymy and antonymy. The law of gradation is found in almost everything in existence, movement, sign, state. For example, a step in the small-medium-large graduonymic series can correspond to many situations: both in relation to things and in relation to people⁴¹.

Compounding adjectives has a long history in linguistics. For the first time in Uzbek linguistics, we find the separation of a series of words with a graded meaning as a separate phenomenon in Alisher Navoi's work "Muhokamatu-l-lughatayn". In the work, Navoi gives a series of gradations that represent the state of "crying"⁴².

The emergence of the phenomenon of graduonymy in linguistics and research work date back to the end of the 20th century. Initial thoughts on grading in Uzbek linguistics published by E.Begmatov, H.Ne'matov, R.Rasulov in the article entitled "Lexical microsystem and its research methodology (theses of system lexicology)". Lexical morphemes within a lexical semantic group with different lexical-semantic relations are related: hyponymic, paronymic, funconymic, graduonymic, hierarchonymic relations, among them. The authors H. Ne'matov and R. Rasulov's "Fundamentals of Systemic Lexicology of the Uzbek Language"⁴³ study guide summarized ideas about graduonymy and presented it to the students.

Especially in the 90s of the 20th century, this process accelerated to such an extent that it is enough to say about the protection of studies devoted to graduonymy as a result⁴⁴. In his research, M.Fayzullayev⁴⁵ explains in detail the opinions recognized by world linguists regarding the semantic leveling between words. J.Bollinger, studying the problem of gradation on the example of the English language, divides gradation into 4 types: *кўпаяувчи, ўсувчи, пасаяувчи ва камаювчи*⁴⁶. Yu. Апресян studies the phenomenon of gradation in the lexical

---

⁴¹ Қаранг: Орифжонова Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия: Филол.фан. номз...дисс. – Т., 1996. – 113 б.

⁴² Навоий Алишер. Мукамал асарлар тўплами. XVI том. – Тошкент: Фан, 2000.

⁴³ Неъматов Х., Расулов Р. Ўзбек тили систем лексикологияси асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993. – 128 б.

⁴⁴ Файзуллаев М. Сравнительно-типологические особенности лексико-семантических групп глаголов психического состояния в русском и узбекском языках: Дисс. ...канд. филол. наук. – Ташкент, 1994. – 173 б.; Базаров О. Ўзбек тилида даражаланиш: Филол.фан. д-ри...дисс. –Тошкент, 1997. – 270 б.; Орифжонова Ш. Ўзбек тилида луғавий градуонимия: Филол.фан. номз...дисс. – Т., 1996. – 113 б.

⁴⁵ Файзуллаев М. Сравнительно-типологические особенности лексико-семантических групп глаголов психического состояния в русском и узбекском языках: Дисс. ...канд. филол. наук. – Ташкент, 1994. – 173 б.

⁴⁶ D. Bolinjer. Degree words. The Hague, – P., 1972.

group⁴⁷. I.Chervenкова⁴⁸ and T.Grigorenko⁴⁹ give opinions about the existence of a border peak of characteristics.

The second part of the chapter is called “*Level approach to the interpretation of synonyms in general explanatory dictionaries of the Uzbek language*” and it describes the process of reflecting lexical synonyms in the general explanatory dictionaries of the Uzbek language, and the process of reflecting the law of leveling in their explanation.

In linguistics, until graduonymy was distinguished as a special form of semantic relations between words, the series of words expressing a sign by degree were studied within the framework of synonyms⁵⁰. Admittedly, it is possible to define a series of gradations representing concepts that are close to each other and similar, from small to large, from narrow to wide, from small to large. However, there is some difficulty in constructing the explanation of semantic (ideographic) synonyms, which are distinguished by very subtle meaning edges in words with the same meaning.

Although grading is not specifically stated in ADUL, it can be reflected. In the dictionary, some clues can be identified in the interpretation of words in the gradation series. In particular, there are references to different degrees of abundance of a certain sign. In the explanations of lexical synonyms, you can also find some level hints. For example, the following was found in the comments of the synonymous *иноқ-аҳил-қадрдон* in ADUL.

1. ИНОҚ 1 Ўзаро дўстона муносабатда; аҳил.

2. АҲИЛ [*а.* – якин, иноқ] Ўзаро жуда тотув муносабатли, иноқ-иттифоқ.

3. ҚАДРДОН [*а.* + *ф.*–қадрини билувчи, баҳо берувчи; яхшилиқни билувчи] **1** Ўзаро кадр-эйтиборли, бир-бирини жуда кадрлайдиган.

There is no clue in the explanation of the word *иноқ*, but the explanation of the other two words involves the auxiliary word *very*. The word “very” refers to the strength of the sign in the words *аҳил* and *қадрдон*.

If the interpretation of words is based on ascending or descending degrees, it is better to use the following devices:

роқ қиёслаш қўшимчаси;

кичик, катта сўзлари;

га қараганда, ...га нисбатан, ...га кўра каби қурилмалар;

ча кичрайтириш қўшимчаси;

гина кичрайтириш-эркалаш қўшимчаси;

жуда ёрдамчи сўзи.

⁴⁷ Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. – Москва: Наука, 1974.

⁴⁸ Червенкова И.Д. О показателях меры признака (на материале современного русского языка). София, 1975.

⁴⁹ Григоренко Т.Н. Семантические типы интенсификаторов (на материале португальского языка). Лексико-семантическая структура в языке и речевой деятельности. – Москва, 1983.

⁵⁰ Файзуллаев М. Сравнительно-типологические особенности лексико-семантических групп глаголов психического состояния в русском и узбекском языках: Дисс. ...канд. филол. наук. – Ташкент, 1994. – 173 б.

In addition, it is used in the explanation of synonyms in the “Annotated Dictionary of the Uzbek Language”

кт. – (*китобий сўз, ибора*) conditional abbreviation;

с.т. – (*сўзлашув тилида (оғзаки нутқда) қўлланадиган сўз, ибора*) conditional abbreviation;

шв. – (*шевага оид сўз, ибора*) conditional abbreviation;

эск. – (*эскирган сўз, ибора*) conditional abbreviations are used, and these stylistic signs can partially explain the phenomenon of inter-word gradation. The real reason it's called partial is that the annotations are written in a synonymy approach. Purely gradable synonyms are not gradable. Therefore, it is appropriate to cover this aspect of synonyms that have the feature of grading in the comments.

In the “Annotated Dictionary of the Uzbek Language” one can find some references to the level approach in the explanation of the synonym series lexemes of the adjective word group. For example, in ADUL, the explanation of the ranking series according to the strength of the expression symbol, *кучли - бақувват - забардаст*, is given as follows:

1. КУЧЛИ 1 Жисмоний қобилияти, куч-қуввати нисбатан ортик; бақувват.

2. БАҚУВВАТ [ба. + қувват] 1 Куч-қуввати нормал даражадан ортик, зўр жисмоний кучга эга бўлган; кучга тўла, кучли.

3. ЗАБАРДАСТ [ф. қўли баланд, кучли; ишбилармон] 1 Жисмоний жиҳатдан бақувват, кучли; қудратли.

In the section of the second chapter called “Basics of composition of synonymy lines in synonym dictionaries” the basics and criteria of composition of synonymy lines for Uzbek synonyms dictionaries were developed.

The main word is of great importance in defining the boundary of the synonymous line. The main word should express the general meaning of all the words in the synonymous line and be a word that can be used in the same way for all styles and for all times. For example, the word *душман* was chosen as the main word in the synonym series *душман, ёв, ганим, агёр, ёғи*. Because it is the word that is most widely used among other words in its line and is common to all styles.

Жилмаймоқ, кулимсирамоқ, илжаймоқ, иржаймоқ, тиржаймоқ, ишшаймоқ, иршаймоқ синонимик қаторида иккита услубий бетараф сўз мавжуд: *жилмаймоқ ва илжаймоқ*. The explanation given in the “Annotated dictionary of synonyms of the Uzbek language” of these words is as follows: To express laughter with eye and lip movements without making a sound, to laugh. The words *жилмаймоқ* and *илжаймоқ* are stylistically neutral.

When defining the main word in the synonymy line, it is possible to rely on the criteria of moderation, activity, cohesion based on existing knowledge.

Moderation - This criterion is related to the denotative meaning of the lexeme, and it is an important factor in the correct formation of a synonymous line.

Activity - is a criterion that can be determined through the expression (connotative) scheme of Lexemany. The expression seme is a type of sememe that names various additional meanings (stylistic color, personal attitude, scope and period of use) within the lexeme.

Coherence – The functional schema of a lexeme can be the basis for this criterion. It is a term that indicates the possibility of combining (valency) of a lexeme, what place it occupies in the linguistic pattern.

Several classifications can be distinguished in the formation of a synonymous line:

1. According to the number of members of the synonymous series.
2. According to the structure of members of the synonymous series.
3. Synonymous lines by word groups.
4. According to the coloring of members of the synonymous series.
5. According to the scope of application of members of the synonymous series.

It is sufficient to base the classifications of the synonymy series given above on the formation of explanations in synonym dictionaries. In that case, certain classification features should be embedded in the description of members of each synonymous line. The following procedure was developed for the formation of comments:

1. Synonymous line (the first part of the dictionary article).
2. General sememe for a synonymous line.
3. Synonymous sequence of the first word.
4. Interpretation of the members of the synonymous series based on the classification of the synonymous series.
5. Interpretation based on the gradation feature of the members of the synonymous series.

This procedure serves to make annotations more complete and form a common pattern in all educational annotated dictionaries.

ТОВЛАМАЧИ, АЛДАМЧИ, АЛДОҚЧИ, ФИРИБГАР, ҚАЛЛОБ, АФЕРИСТ. (*мураккаб; содда; от с.т.;*)

A person who makes a living by deceiving people for his own benefit, is engaged in this activity.

Бош сўз: *Товламачи* - a person who cheats people and extorts their money.

Алдамчи - a person who uses them for his own benefit by deceiving people, who does not keep his promises, has a negative connotation, has the lowest index compared to extortionist according to the use of speech; characteristic of artistic and colloquial styles, current.

Алдоқчи - is used a lot in the way of speaking in relation to the deceiver, the level of effectiveness and negativity is also higher.

Фирибгар and *қаллоб* is a person who has acquired this characteristic, the word *фирибгар* has a high level of ability to convince people of his lies, the word *қаллоб* mainly means a person engaged in falsification activities, the negative connotation is very strong, it is used more in official and scientific methods.

Аферист – high impact, strong negative connotation, characteristic of conversational style.

According to the scope of application:

Linguistic synonyms: *товламачи, алдамчи, фирибгар, қаллоб;*

Verbal synonyms: *алдоқчи, аферист.*

Бўёқдорлига кўра:

Салбий бўёқдор СҚ.

In this case, the three features in parentheses that initially appear after the synonymous line are reflected in all synonymous lines. According to the number of members of the synonymous series, according to the structure of the members of the synonymous series, the types of the synonymous series are ranked in parentheses. A separate classification was given in the last part of the comment. Remarkable features were noted separately in the comments.

The third chapter of the dissertation is entitled “*Giving synonym lexemes in Uzbek-English and English-Uzbek translation dictionaries*”. Its first chapter, entitled “*Problems of providing synonymous lexemes in translation dictionaries*”, describes the interpretation and general explanations of synonymous lexemes in translation dictionaries.

In translation dictionaries, regardless of whether it is in the framework of any two or three languages, the issue related to the representation of synonymous lexemes is covered in the same way. In general, when giving the translation of words, there is a common order in dictionaries:

1. The word chosen for translation.
2. The second language alternative of the word chosen for translation.
3. Participation of the word selected for translation in phraseological combinations and its translation.

In some translation dictionaries, mainly “speaker dictionaries”, it is additionally used in the first language as part of a sentence, that is, an example is given.

In translation dictionaries, referring to the main word to represent synonymous lexemes or quoting the closest word from among the members of the synonymous line, as in the explanatory dictionary, is a very common situation: *local* – маҳаллий, ерли; *lofty* – баланд, улкан; *liven (sb/sth) up* – жонлантирмақ, қизимоқ, қизғин тус олмақ, жонланмоқ and etc.

However, in the translations, there are many places where the polysemantic word and synonymous word boundaries are broken: *lonely* – ёлғиз, танҳо, ёлғизликда азобланаётган, танҳоликда қийналаётган; *loner* – ёлғиз одам, якка ўзи яшовчи, ишловчи; *lordship* – лордлик, ҳокимият, хукмронлик, ҳокимлик, and etc.

In the translation of the word *lonely*, we can see that the rules of forming a synonymous line are violated. Members of any synonymous series are required to be within only one category. In the translation of the word *lonely*, *ёлғиз* and *танҳо* are lexemes in a synonymous relationship, and the combinations chosen for the translations of *ёлғизликда азобланаётган*, *танҳоликда қийналаётган* are the use of this word in a different context and in the context of the text.

Selection of synonyms in translation dictionaries is carried out in three stages:

1. The synonymous line of the word being selected for translation and the symbols of the members of the synonymous line are analyzed and separated.
2. The synonymous line of the word being selected for translation is determined.

3. The grading feature of the word being selected for translation is determined.

We analyze the defined steps for choosing one or several synonyms for translation based on the English-Uzbek translation dictionary.

First, the word group is determined, and then the corresponding synonym string is checked. We use “Annotated dictionary of the Uzbek language”, “Annotated dictionary of synonyms of the Uzbek language” to check the synonymous line, and “Dictionary of the word classification of the Uzbek language” to determine the grading feature.

The word chosen for translation – *face*;

The sema chosen for the translation of the word is denotative (1 The front of the human head, frontal view; *бет*.) The part of the human head located between the two ears on the front side from the forehead to the chin.

Synonym line selected for word translation – *юз, бет, афт, башара, чехра, жамол, дийдор, ораз, узор, рухсор*.

The selected ranking line for the translation of the word – *афт, бет, башара, юз, чехра, жамол, дийдор, ораз, узор, рухсор*.

Once the steps are completed, the analytical approach is taken. In the analytical approach, the word being selected for the translation explanation of the word is determined based on the above steps.

In the second part of the chapter “*Giving synonym lexemes in Uzbek-English translation dictionaries*” the place of lexical synonyms in translation dictionaries was determined through Uzbek-English translation dictionaries.

One of the rules of creating a dictionary is that there is a way to refer to synonyms. But in the dictionary, there are many places where some words that are considered as synonymous units are not translated or explained.

None of these units, which are regarded as synonyms (or lexical doublets) of each other, have been given either an explanation or a translation. *Жар-жаг = жаг-хаг, жапс = жипс, ичак-човоқ = ичак-қорин, жаҳлдор = жаҳлли, жиндай = жиндак* are also subject to the conclusions of the above analysis, that is, despite the fact that synonymous units are given by reference method, there is no explanation for any of them. nor translation provided.

It is worth mentioning that in these listed units, the word *жиндек* is given after the words *жиндай = жиндак*:

жиндай = жиндак.

ЖИНДЕК a trifle, a little while.

In Uzbek-English dictionaries, it can be observed that synonyms are given in two different cases:

1. Different rendering of mutual synonyms in the source language.
2. Synonyms that are given as translations in the target language.

The provision of synonyms of the first type differs depending on the type and size of the dictionary. In field translation dictionaries, synonyms in the source language are given with a separate dictionary article. In the second case, explanations and translations of synonyms in the target language are given taking into account the meaning of the word being translated, the color of the meaning

existing in the contextual use. In this case, conditional synonymy of the words in the target language is observed.

The third part of the chapter is called “*Giving synonym lexemes in English-Uzbek translation dictionaries*” and the interpretation and characteristics of Uzbek lexical synonyms were determined in the translation explanation of the word. Printed editions of English-Uzbek dictionaries were selected for research, and lexical synonyms were checked based on these dictionaries.

In the translation of the analyzed words *accountant, mirror, lovely*, first of all, the first word of the synonymous line and the sequence of words with its meaning are given, and an alternative translation is determined based on the selected dictionaries. Where synonyms are concerned in translation dictionaries, it is not appropriate to limit the reference to synonyms only. Translation dictionaries are just as important as explanatory dictionaries. In translations, if there is no alternative for that word, it is permissible to use the footnote. In many dictionaries, such a situation can be witnessed, but it is taken as a translation, not an explanation.

The general meaning of the English words *good, fine, nice* is the word *good*. However, these words are used in different situations in different contexts. The word *good* is considered a neutral word, and the word *good* can be its equivalent. But it can be witnessed that the translation of all three words was dominated by *good* meaning. *Good, fine, nice* are words with different synonyms in English. The main reason for choosing these words is that our object is an Uzbek translation of an English word, and as a result of the translations, there is a high probability that these words will be accepted as synonyms by the readers. A closer look at the translations shows *яхши* as a translation of *good*; *яхши; дуруст, соз* (F.Rahmatov); As a translation of the word “*nice*” the translations of *яхши, дуруст, соз* (S.Nazarov, etc.) were chosen in the same way. One can observe different approaches to translation by different authors. From the above analysis, it is clear that the meaning of the words *good, fine, and nice* are the same in Uzbek, that is, the meaning of *яхши*, but the expressions are different. The word *Nice* often occurs in speech as a phrase; In the Uzbek language, words such as *яхши, қойилмақом, жуда яхши* are often used in speech as expressions of emotions and situations.

1-table.

4. Good	
Ш.Бўтаев ва б.	Яхши
С.Назаров ва б.	Яхши иш, яхшилиқ, бахт-саодат
Ф.Раҳматов	Яхши; дуруст, соз
Л.Жўраев	good 1. Яхши; тузук, дуруст
У.Исақов ва б.	good1. Яхши

2- table.

5. Fine	
Ш.Бўтаев ва б.	Яхши, аниқ
С.Назаров ва б.	Кўп яхши, жуда соз
Ф.Раҳматов	Яхши, ажойиб
Л.Жўраев	Яхши
У.Исақов ва б.	Зўр, ажойиб, яхши

3- table.

6. Nice	
Ш.Бўтаев ва б.	Яхши
С.Назаров ва б.	Яхши, дуруст, соз
Ф.Раҳматов	Яхши, ёқимли
Л.Жўраев	Яхши, чиройли
У.Исақов ва б.	Жуда яхши

Almost no language has had a perfect dictionary since the law of inter-word gradation appeared. For this reason, in the process of translation, there is a problem related to the ranking feature of synonyms. The translation of the words *good*, *fine*, *nice* has a graduonymic growth in all of them, except for the translation dictionary authored by Sh.Botayev and A.Iriskulov (in the tables above).

CONCLUSION

1. In ADUL, there are examples where the explanation of lexical synonyms is formed by means of stylistic signs, referencing, but does not correspond to the explanations given in the preface of the dictionary. For such cases, it is necessary to clearly define the boundary of lexical-semantic relations between words.

2. In “Annotated Dictionary of the Uzbek Language” the boundary of the referring sign *айн.* is not clear, that is, it is similar to lexical synonyms and variant words. referrer symbol used *вар.* is selected for cognate words in ADUL. the use of the stylistic sign in the dictionary makes it possible to clearly define the boundaries of lexical-semantic relations between words.

3. Finding its place in dictionaries allows to eliminate some ambiguities in the language. In particular, it is evident that the gradation feature of synonymous lexemes is a different phenomenon in relation to graduonymy. Each synonymous line is graded by meaning, style, and color. Although the “explanatory dictionary of synonyms of the Uzbek language” does not mention exactly the feature of gradation, the description of the members of the synonymous series reflects the graduonymic approach.

4. Dictionary articles on lexical synonyms contain some references to gradation, but the references are not intended to reflect a specific gradation relationship. The relationship of graduonymy from the group of lexical-semantic relations between words is not mentioned separately in the explanatory dictionary.

5. Selection of the main word in the synonymous line should be based on the criteria of moderation, activity, cohesion. Accordingly, the head word is

recognized as the first word of the synonymous line, and it is appropriate to write it as the first word of the synonymous line.

6. The following principles of classification can be recommended when forming a synonymous series: according to the number of members of the synonymous series (1); according to the structure of the members of the synonymous series (2); synonymous lines by word groups (3); according to the colorability of the members of the synonymous series (4); according to the scope of application of members of the synonymous series (5).

7. The following procedure is important in forming the annotations of members of a synonymous line in synonymic dictionaries: synonymous line (the first part of the dictionary article) (1); general sememe for synonymous series (2); sema of the first word of the synonymous line (3); interpret the members of the synonymous series based on the SQ classification (4); interpretation based on the gradation property of the members of the synonymous series (5).

8. In translation dictionaries, regardless of whether they are in the framework of two or three languages, the issue related to the representation of synonymous lexemes is covered in the same way. When giving the translation of words, it was observed that there is a general uniform order in the dictionaries: the word chosen for translation (1); the second language alternative of the word selected for translation (2); participation of the word selected for translation in phrasal combinations and its translation (3).

9. In the English-Uzbek translation dictionaries, there are translations that are not words that have the same meaning in English, but in the translation notes are words that enter into a synonymous relationship. The translation of the English word in the text is translated into Uzbek using synonyms according to the degree of character. As a result of the translation, readers are more likely to perceive these words as synonyms. Based on this, it is appropriate to reflect the graduonymic approach in the translation of such words.

**НАУЧНЫЙ СОВЕТ № PhD.03/27.02.2020.F.91.02 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЁНОЙ СТЕПЕНИ ПРИ ГУЛИСТАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ**

**ТАШКЕНТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ ИМЕНИ АЛИШЕРА НАВОИ**

САИДОВА ФАРИДА АЛЛАЁР КИЗИ

ТОЛКОВАНИЕ СИНОНИМИЧНЫХ ЛЕКСЕМ В СЛОВАРЯХ

10.00.01 – Узбекский язык

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD)
ПО ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ НАУКАМ**

Гулистан – 2023

Тема диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам зарегистрирована № В 2020.4.PhD/Fil780 в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан.

Диссертация выполнена в Джизакском государственном педагогическом институте.

Автореферат диссертации размещен на трех языках (узбекском, русском, английском (резюме)) на веб-странице Гулистанского государственного университета www.GulDU.uz а также на Информационно-образовательном портале Ziyonet (www.ziyonet.uz).

Научный руководитель: Менглиев Бахтиёр Ражабович
доктор филологических наук, профессор

Официальные оппоненты: Кўчимов Шухрат Норкизилович
доктор филологических наук, профессор
Шарипов Фазлиддин Галиевич
доктор филологических наук, доцент

Ведущая организация: Каршинский государственный университет

Защита диссертации состоится «06» 01 2023 года в 11⁰⁰ часов на заседании Ученого совета по присуждению ученых степеней PhD.03/27.02.2020.F.91.02 в Гулистанском государственном университете. (Адрес: 120100, г. Гулистан, 4-й микрорайон. Тел.: (67-2) 25-40-42; факс: (67-2) 25-02-75; e-mail: glsu_info@edu.uz).

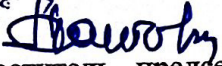
С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Гулистанского государственного университета. (зарегистрирована за № 10). Адрес: 120100, г. Гулистан, 4-й микрорайон. Тел.: (67-2) 25-40-42; факс: (67-2) 25-02-75; e-mail: glsu_info@edu.uz.

Автореферат диссертации разослан «26» 12 2022 года.
(протокол реестра рассылки № 10 от «26» 12 2022 года).

Н.А.Рахманов
заместитель председателя Научного
совета по присуждению, ученых
степеней
доктор филол.наук,
профессор

М.Р.Маматкулов
участный секретарь Научного совета по
присуждению ученых степеней,
доктор филологических наук, доцент

А.Э.Маматов
заместитель председателя Научного
семинара при Научном совете по
присуждению ученых степеней,
доктор филологических наук

ВВЕДЕНИЕ (аннотация диссертации доктора философии (PhD) по филологическим наукам)

Цель исследования - выявить лингвистические проблемы, возникающие перед словарями, которые планируется создать в узбекской лексикографии на основе предоставления в словарях лексических синонимов узбекского языка, усовершенствования их семантического описания.

В качестве **объекта исследования** были выбраны “Толковый словарь узбекского языка”, перевод, лексические синонимы в специальных филологических словарях.

Предметом исследования является лексикографическая интерпретация и описание лексических синонимов узбекского языка, их градационных признаков и значений, связанных с переводом.

Задачи исследования: присвоение синонимичных лексем в словарях узбекского языка и выявление проблем в нем;

внести предложения по улучшению Толкового словаря по недостаткам, выявленным в результате анализа;

освещение лексикографического значения закона градации в лексиконе;

доказательство уровня подход к толкованию синонимичных слов в общих толковых словарях узбекского языка;

разработка классификаций структуры синонимического ряда в толковых словарях синонимов;

выявить проблемы с приведением синонимичных лексем в узбекско-английских, англо-узбекских переводных словарях.

Научная новизна исследования заключается в следующем:

Он указан в разделе о лексикографическом толковании лексических синонимов, приведенном в “Аннотированном словаре узбекского языка”, но не используется в словаре, к., айн. два лексических дублета в толковании с помощью стилистических признаков и спорных мест, связанных с границей вариантных слов, выявляются и дублируются для лексических дублетов при их устранении. стилистический знак, для вариантных слов вар. обосновывается необходимость использования методического знака;

В узбекско-английских, англо-узбекских переводных словарях установлено, что использование метода обращения к лексическим синонимам в объяснении слова, выбранного для перевода, использование метода вставки подходящих из синонимичных линия, смешение явлений синонимии и полисемии в аннотациях, а также метод иерархического подхода к синонимам в процессе перевода доказывається, что он конкретизирует значения;

Вводится градуонимический подход к толкованию синонимичных лексем в общетолковых словарях узбекского языка, а также специальные выражения (-роқ қиёслаш, -ча кичрайтириш, -гина кичрайтириш-эркалаш қўшимчалари, кичик, катта, жуда сўзлари, ...га қараганда, ...га нисбатан, ...га кўра каби қурилмалар) основывается на необходимости использования в объяснении выражения постепенного увеличения или уменьшения;

Разработаны критерии умеренности, активности, связности выделения главного слова при формировании синонимического ряда для “Словаря синонимов узбекского языка” и обоснована необходимость их применения к комментариям.

Научная и практическая значимость результатов исследования. Научная значимость исследования заключается в том, чтобы быть научно-теоретическим и практическим ресурсом в редактировании, обогащении, повышении практической эффективности Толкового словаря узбекского языка, а также служит научно-теоретическим ресурсом в разработке теоретических основ для создания корпусов узбекского языка, в создании исследований в области компьютерной лингвистики.

Практическая значимость исследования объясняется тем, что один из разделов прикладной лингвистики – область лексикографии, в процессе преподавания как науки выступает в качестве источника при составлении программ, планов, а также описании тем, составлении учебных словарей.

Внедрение результатов исследований. На основе научных результатов, полученных при анализе, описании и изучении лексических синонимов, приведенных в “Толковом словаре узбекского языка”, переводных и специальных филологических словарях:

Он указан в разделе о лексикографическом толковании лексических синонимов, приведенном в “Аннотированном словаре узбекского языка”, но не используется в словаре, к., айн. два лексических дублета в толковании с помощью стилистических признаков и спорных мест, связанных с границей вариантных слов, выявляются и дублируются для лексических дублетов при их устранении. стилистический знак, для вариантных слов var. Информация о необходимости использования стилистического знака использована в фундаментальном проекте № FA-F1-G003 “Формирование служебных слов в современном каракалпакском языке”, проводимом в Каракалпакском филиале Академии наук Республики Узбекистан. (справка № 17.01/120 Каракалпакского филиала Академии наук Республики Узбекистан от 3 мая 2022 года). В результате проект позволил обогатиться информацией о синонимичных лексемах, составленных с словообразовательными дополнениями;

При формировании списка синонимов для “Словаря синонимов узбекского языка” разрабатываются критерии выделения основного слова и на их основе делаются выводы о необходимости применения их к аннотациям. 5220100 - Филология и преподавание языков (узбекский язык) подготовлена для студентов бакалавриата и использована в учебнике “Современный узбекский язык” (2018 г.), рекомендованном в качестве учебного пособия Министерством образования (зарегистрирован на основании № 274-312 в соответствии с приказом Министра высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан № 274 от 27 марта 2018 года). В результате учебник позволил обогатиться научно-теоретическими сведениями по анализу и классификации одно- и

многозначных, общих и частных, первичных и производных значений и синонимии в словах;

В узбекско-английских, англо-узбекских переводных словарях установлено, что использование метода обращения к лексическим синонимам в объяснении слова, выбранного для перевода, использование метода вставки подходящих из синонимичных линия, смешение явлений синонимии и полисемии в аннотациях, а также метод иерархического подхода к синонимам в процессе перевода в инновационном проекте «Создание электронного поэтического словаря узбекского и английского языков (изображение человеческого облика, характера, характера и национальные символы)», проведенной в Ташкентском государственном университете узбекского языка и литературы имени Алишера Навои, использован номер И-ОТ-2019-42 (справка № 01/4-970 от 23 мая 2022 года ТГУУЛЛ имени Алишера Навои) . В результате проект позволил обогатиться лексическими синонимами, отражающими облик человека, характер, природу и национальные символы;

Вводится градуонимический подход к толкованию синонимичных лексем в общих толковых словарях узбекского языка и специальных (-рок қиёслаш, -ча кичрайтириш, -гина кичрайтириш-эркалаш қўшимчалари, кичик, катта, жуда сўзлари, ...га қараганда, ... га нисбатан, ...га қўра каби қурилмалар) использовались при подготовке сценариев передач “Нация и духовность”, “Образование и развитие” на телерадиоканале “Узбекистан ДМ” исходя из необходимости использования выражение постепенного увеличения или уменьшения пояснения (УзМТРК “Узбекистон Телерадиоканал” ДУК от 09.08.2022, 04-Исх. № 36-1288). В результате содержание материалов, подготовленных для программы, доведено до совершенства и богато научно обосновано.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из введения, трех основных глав, общих, основных. Общий объем диссертации составляет 139 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
LIST OF PUBLISHED WORKS
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ

I бўлим (чаft I, парт I)

1. Saidova F.A. Sinonim leksemalar izohlaridagi ba'zi darajaviy ishoralar xususida // Til va adabiyot ta'limi. – Toshkent, 2022. № 5. – B. 37-38. (10.00.00. № 9)

2. Saidova F.A. The Level of Approach to Explaining Synonymic Words in General Explanatory Dictionaries of the Uzbek Language // International Journal of World Language. Volume 2, № 2, March 2022. – B. 26-29. (Impact Factor: 7.528).

3. Saidova F.A. Some comments on the transfer of synonyms lexemas in the explanatory dictionary of uzbek language // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. Vol.11, Issue 1, January 2021. (Impact Factor: 7.492).

4. Саидова Ф.А. Ўзбек тилшунослигида лексик синонимларнинг лексикографик талқини муаммоси // Ўзбекистон: тил ва маданият. 2021 Vol. 1(4). – Б. 115-127.

5. Саидова Ф.А. Лексикада даражаланиш қонуниятининг тилшуносликдаги ўрни ва ўрганилиши // ЎЗМУ хабарлари. – Тошкент, 2021. № 1/4/1. – Б. 233-236. (10.00.00. №15)

6. Саидова Ф.А. Синонимик қаторни тузишда бош сўзни танлаш мезонлари // “Компьютер лингвистикаси: муаммолар, ечим ва истиқболлар” мавзусида Халқаро илмий-амалий конференция. – Тошкент, 2022. – Б. 256-261.

7. Саидова Ф.А. Ўзбекча-инглизча таржима луғатларида синоним лексемаларнинг берилиши // International Scientific and Practical Conference “Modern Psychology and Pedagogy: problems and solutions”. – Лондон, 2022. – Б. 638-644.

8. Саидова Ф.А. Таржима луғатларида синоним лексемаларни бериш тартиби // “Ўзбекистонда илмий тадқиқотлар” мавзусидаги Республика 40-кўп тармоқли илмий масофавий онлайн даврий анжуман. – Тошкент, 2022. – Б. 34-37.

9. Саидова Ф.А. Таржима луғатларида синоним лексемаларни бериш муаммолари // “Ўзбек амалий тилшунослиги ва лингводидактикаси масалалари” мавзусида республика илмий-амалий конференция. – Тошкент, 2021. – Б. 114-119.

II бўлим (чаft II, парт II)

10. Саидова Ф.А. Луғатларда синоним лексемаларнинг талқини хусусида // “Филология таълими масалалари: муаммо ва унинг инновацион ечимлари” мавзусида халқаро илмий-амалий анжуман. – Фарғона, 2022. – Б. 189-191.

11. Саидова Ф.А. Ўзбек тилшунослигида синонимик қаторларни тузиш таснифлари ва синонимик қатор турлари тўғрисида // “Нутқ маданияти ва

ўзбек тилшунослигининг долзарб масалалари” мавзусида халқаро илмий-амалий анжуман. – Андижон, 2022. – Б. 163-167.

12. Саидова Ф.А. Ҳозирги ўзбек луғатчилик амалиётида лексик синонимларга даражавий ёндашув // “Лингводидактиканинг долзарб муаммолари” мавзусида халқаро илмий-амалий анжуман. – Тошкент, 2022. – Б. 349-353.

13. Саидова Ф.А. Ўзбек тили лексик синонимларининг лексикографик талқини // Сўз санъати халқаро журнали. – Тошкент, 2021. № 4/1. – Б. 76-81. (Impact factor: 5.794). (10.00.00. № 31).

14. Саидова Ф.А. Мустақиллик даври ўзбек тилшунослиги терминологиясидаги ўзгаришлар // “Ўзбек тилини дунё миқёсида кенг тарғиб қилиш бўйича ҳамкорлик истиқболлари” мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. – Тошкент, 2020. – Б. 437-441.

15. Саидова Ф.А. Мустақиллик даври ўзбек тилшунослиги терминологиясидаги баъзи ўзгаришлар // “Ўзбекистонда илмий-амалий тадқиқотлар” мавзусидаги Республика 19-кўп тармоқли илмий конференция. – Тошкент, 2020. – Б. 29-32.

Автореферат Шароф Рашидов номидаги Самарқанд давлат
университетининг “Илмий хабарнома” журнали таҳририясида таҳрирдан
ўтказилди ва унинг ўзбек, рус ва инглиз тили матнлари ўзаро
мослаштирилди (25.12.2022 йил)